

Сотворенне Сьвіта

Франко Іван Якович

Передне Слово

«Тепер я можу приступити до самої річі, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворенне сьвіта. Та поперед ще одно застереження і одна просьба до тих, що хочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

«Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав, зовсім не мої власні. Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новітньої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новітня наука визначається власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досьвідів, контролі; вона подає лише такі річі, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконатися, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її «сьвята сьвятих», а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і сьвяте бажання — пізнати правду, і в кого розум на стілько вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.»

Ось такими словами відзивається покійний Іван Франко на початку III-го розділу отсеї книжки до своїх читачів... Що за болючий, глибоко діймаючий й упокорюючий трагізм бренть в тих золотих словах великого мислителя і мистця рідного слова...

«Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця», сповідається він перед рідним народом, — він, що був не лише одним із найбільших письменників усеї соборної України, але й одним із найбільших умів усього культурного сьвіта послідної доби... Давав у своїй знаменитій розвідці вісти про найсьвітліші результати одної із найбільш інтересних галузей людського знання, — інформував нас про висліди найцікавіших дослідів учених цілого сьвіта над відгаданнем найбільшої тайни людського роду — сотворення сьвіта, — давав нам дорогоцінні перли своїх думок і мрій, пересипаних на папір умученою від гіркої праці рукою в часі невиспаних ночей, — давав нам усе те... та при тім ще й просив нас покійно, аби ми, прочитавши отсю розвідку, не подумали собі, що Він «виссав усе те собі з пальця»...

Він, Доктор Іван Франко, великий мислитель, поет, учений, письменник й член многих рідних і заграничних наукових інституцій...

Просто фізичну біль відчуваю при читанню отсих безмежно трагічних слів великого мужа, й паленню румянцем сорому... за мій рідний нарід, до якого в такий спосіб мусять промовляти його найкрасші сини.

* * *

Понисшу студію написав був пок. Іван Франко при кінці 1904 р., й напечатав її в «Новім Громадськім Голосі» в першій половині 1905 р. Накладом «Н. Г. Г.» вона й вийшла окремою відбиткою в дуже обмеженім числі примірників (усего 200 чи 500 примірників).

Ще літом 1904 р. покійний великий муж ані думав про її написання. В тім часі я мешкав в Його домі й працював разом з Ним в одній і тій самій кімнаті (почавши від 1902 р.). Пізною осінню я докторизував ся й виїхав на дальші студії до Риму, а серед того й попали ся в руки покійного Івана Франка найсвіжіші праці німецьких учених про великі відкриття в Вавилоні, Сирії, Палестині й Єгипті. Праці сі зробили на Нього глибоке вражіння: се ж бо і були книги, яких Він так дуже потребував у своїх довголітніх біблійних студіях, й які давали остаточну відповідь на усі ті пекучі питання біблійної критики, що здавались досі неможливими до розв'язання.

І в голові великого мислителя зродив ся відразу сьміливий плян: написати популярну студію про початки і жерела біблійного оповідання про сотворення сьвіта, напечатати її в тисячах примірників й розкинути між народ, аби велику Правду про найбільшу містерію сьвіта пізнали мільйони нашого замученого простолюдя, а пізнавши її, щоб визволились з важного ярма вікових пересудів, темноти і визиску. Строго наукової студії про се питання Він не думав писати. Яка ж бо користь була б з такої студії для широких мас рідного народа, що для його добра і кращої будучности іменно посьвятити був пок. Іван Франко усе своє житє?... Така строго наукова студія була б неприступна для мільйонів нашого народа й вона пропала би на довгі часи в неприступних широкому загалови Записках Наукового Товариства ім. Шевченка.

На жаль — мрії великого ученого не сповнили ся так, як Він собі бажав. Написана ним студія видала ся нашим на скрізь склерикалізованим народним провідником так радикальною, що напечатати її відважив ся лише згаданий нами «Н. Г. Г.», та і він, боячись переслідувань можних міра сего, надрукував її окремою книжкою усього ледви в кількох сотнях примірників.

Поява книжочки викликала серед нашого відсталого суспільства велике порушення. Серед попів закипіло як в гнізді шершенів, а старші наші «інтелігенти» вважали за відповідне заховати про «страшну» книжочку гробову мовчанку — й за всяку ціну не пустити її в руки гімназіяльної молодіжи. Вкінці ж — попи упали на «спасенну» гадку збути ся «ворога» за одним махом: — «тихесенько, без гомону» вони викупили усе невеличке число надрукованих примірників — й спалили їх...

В обороні болючо покривдженого письменника не відважив ся ніхто підняти голосу... І се Він відчув незвичайно діймаючо... Зараз після того й попав Він в глибоку мелянхолію, яка згодом і розвинулась в страшну і невилічену недугу. Темна ніч сповила геніяльний ум одного з найбільших мислителів останньої доби, й з неї Він не пробудив ся вже аж до останка свого многострадального житя.

В половині 1905 р. я з моєю дружиною вернули з нашої наукової подорожі по сьвіті й зараз таки стрінули ся у Львові з нашим дорогим Другом і Учителем.

Яка ж се болюча була стріча... Кремезна ще ось недавно статья Франка подала ся, й Він нарікав гірко на деяких наших передових мужів... Не місце і пора про усе те тут докладно згадувати, скажу лише, що у сю ніколи не забутню нами хвилю, розповів Він нам і про свою гірку пригоду з понисшою студією, й при нагоді добув з кишені кілька «авторських» примірників надрукованої вже книжочки й подарував один з них моїй дружині, поклавши на ній власною рукою принагідну, нам же безмежно дорогоцінну посьвяту.

При кінці 1907 р. замешкали ми постійно у Львові. Франкова недуга розвивала ся безпощадно і невмолимо чим раз більше і більше... Я і моя родина відвідували часто нещасного велетня в його домі а Він став згодом щоденним майже нашим гостем. З заковязлими на віки руками пересиджував Він у нас довгі години, дозволяючи моїй дружині годувати себе серед розмови немов нелітну дитину... Ми згадували давні часи, обговорювали ріжні наукові питання (дивним дивом Покійний заховав був в тім напрямі чудову пам'ять), й плянували чудні пляни на

будучність... Ми мали перенести ся на постійне мешканнє до Його дому, й моя дружина мала зайняти ся піклованнєм нашого великого Друга й зарядом усього дому...

Хто зможе описати сум Покійного, коли Він довідав ся, що ми рішили ся виїхати до Канади... Та Він нас не відраджував, ані не стримував.

«Га — така наша доля, — говорив Він, прашаючись з нами перед від'їздом. — «Розсипаємо ся, як кленове листє... Та чи побачимо ся ми ще коли в житю?...»

Так вже і не судилось нам більше бачитись... Та ні ми тут не зазнали гаразду на далекій чужині, ні Він там у рідній — не своїй землиці не глянув живими очима на кращі дні в житю рідного народа...

Та коли не ми, так може наші діти...

Може...

Та вже ж останніх слів великого Учителя і Друга, які Він давав нам на передодню нашої дороги у далеку чужину, ми не забудемо ніколи:

«Памятайте, мої друзи, — говорив Він, — ширіть скрізь і все Правду і ніщо більше як Правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спасителькою людства.»

І сих слів ми не забудемо до смерти. А понисша знаменита книжечка великого мислителя, яку ми саме тепер видаємо в поправнім виданню на основі останніх творів найславніших учених сьвіта, хай буде не лише висловом найглубшої щирости моїх слів, але й бодай частинною експіяцією за усі мої вольні і невольні гріхи юніх днів, днів весни в характері «ученого» австрійського типу.

А факт, що отся книжка виходить коштом простого українського робітника в Канаді, тов. Івана Ковалюка, хай буде проречистим доказом сьвітлої побіди Франкових ідеалів.

Показуєть ся, що скоро вже перестанемо ми сьпівати:

«Нема в сьвіті правди, правди не зискати,

Бо тепер неправда стала панувати,»

перестанемо, коли звичайний український робітник-чорнороб жертвує на виданнє наукової книжки увесь свій злиденний заробіток, величезну для нього суму \$1,600.00.

Писано в Вінніпеґу, Ман., в третім році післі смерти Ів. Франка.

Ол. СУШКО

I. Боротьба Віри з Наукою

Наші поборники правовірности, а властиво темноти та безмисности серед народа, дуже сердять ся на нас, що ми силкуємо ся не лише осьвіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки, новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коли згадати за Дарвіна, хоча жаден з них певно не пробував читати Дарвінових писань.

Сердить їх у Дарвіна — і се справді сьмішна й сумна річ — не те, що є в його писаннях, а більше те, чого в них нема, але що інші виводили з них. Коли який панотчик із тих нових та ярих, що нюхали так званої римської науки (наукою можна назвати її з таким самим правом, як чемерицю пашею), згадає про Дарвіна¹⁾, то зараз певно почувете від нього слова:

«Дарвін! Ага, то той безбожник, що поважив ся доказувати, буцім то чоловік походить від малпи!»

Тимчасом хто читав пильно Дарвінові писання, той знає, що Дарвін зовсім не був безбожником, а тільки так званим агностиком²⁾, що по своєму був чоловік глибоко релігійний і зовсім не говорив ані не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали багато спільного з теперішніми малпами, або іншими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед міліонами літ спільних предків³⁾.

Перед міліонами літ! — скаже дехто з тих, що читали або в школі вчили ся біблійну історію. — Хибаж перед міліонами літ була яка земля, було сонце, було небо? Адже в письмі сьвятім говорить ся, що небо й землю сотворив Бог не швидше, як чотири тисячі літ перед Христовим різдвом і що, значить, від сотворення сьвіта до тепер минуло не більше як 6000 літ.

Ну, в письмі сьвятім — скажемо ми на се, — так докладно той рахунок не вичислений, хоч певна річ, що числячи на підставі названих там «родів» одержимо суму мало що більшу. Але сьогодні вже кожному ясно, що ті біблійні обрахунки не мають ніякої вартости і були зроблені в дуже пізних часах жидівськими рабінами. В Єгипті та Вавилоні за останніх сто літ повикопувано та повідчитувано багато записок, будівель і взагалі слідів людського житя, навіть літописів старих царів, із яких вичислено, що на 4.000 літ перед Христом у тих краях не тільки жили вже люди, але стояли укріплені міста, були держави, було вже відоме письмо, значить, ті люди мусіли вже прожити там багато сот або й тисяч літ розвою. Отже тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблійні оповідання про початок сьвіта бодай що до означення часу на 4 — 5 тисяч літ перед Христом не мають ніякої підстави.

Але означенне часу, се ще не велика річ. Могли собі пізнійше рабіни повставляти в старі книги нісенітницї, що Адам жив 930 а Матусаїл 980 літ, що від сотворення сьвіта до потопа було 2.500, а від потопа до народження Христа друге стілько літ. Сї цифри певно так собі, жидівська забавка, бо Жиди здавна любили бавити ся рахунками. Але саме оповіданне про сотворенне сьвіта! Адже воно виразне й ясне! І не досить того, що виразне й ясне; воно написане великим жидівським законодавцем і пророком Мойсеєм, який чув його з уст самого Пана Бога або взагалі мав від нього обявлену правду. Значить, се оповіданне, се слова самого Бога (бож ніхто інший не був при тім і не міг того знати), і вірити йому значить не вірити самому Богу.

Так говорять поборники правовірности і за-для того вони так сердять ся на Дарвіна і на інших новочасних учених, бо ті відважили ся не вірити сьому оповіданню, якому вірено більше як дві тисячі літ, і почали людськими способами, дослідом, огляданнем природи та порівнаннем ріжних явищ доходити до того, чи не дасть ся сей великий і таємний факт — сотворенне сьвіта й чоловіка — пояснити иншим, натуральним і науковим, а не чудесним способом. Бож сотворенне сьвіта з нічого, виліпленне чоловіка з глини і оживленне його одним хухом у ніздрі, сотворенне жінки з чоловічого ребра, все се чуда, які по біблійному оповіданню діяли ся лиш раз і перечать усім законам природного житя, які ми знаємо і які визначають ся власне тим, що дійсвують постійно, все і всюди однаково.

Коли одна громада вчених — а до тих власне належав Дарвін — шукали тих натуральних пояснень повстання всього сьвіта, землі й людий, — то инша громада звернула увагу на самі

біблійні оповідання.⁴⁾ Коли се слово боже сказане людям устами Мойсея чи інших пророків, то мусить у тім «божім» слові бути найвисша правда і тільки правда, мусить бути найглубша мудрість, справедливість і красота. І справді цілі тисячоліття люди вірили, що так воно й є, що сьвяте письмо стоїть недосажно висше понад усї людські писання. Але коли зачали близше придивляти ся до тих книг, повіднаходили в них багато таких річий, що прийшло ся хитати головами.

Вже те одно, що в тих книгах було багато неясного і незрозумілого, мусіло зацукати не одного. Як же се? Коли Бог у тих книгах хотів обявити людям свою волю і свою правду, то чому не зробив сього так ясно, щоби усї люди могли зрозуміти його слова? Переважна часть тих книг була писана по гебрійськи, мовою малесенького народа, що в найкращу добу свого політичного життя заселявав країну мало чим більшу від Галичини. Що більше, сам той народ уже на пару сот літ перед Христом забув свою мову і вона зробила ся у нього чисто церковною мовою, мало зрозумілою для народної маси, так як у нас церковна славянщина, а для Італіянців латина. І ще одно: в тих гебрійських книгах, бодай у значній їх часті, Бог виступає як Бог самих тільки Жидів; він велить їм без пощади вбивати людей іншої національності і дуже остро остерігає їх, щоб не піддавали ся богам тих інших народів. Виходить так, що той жидівський Бог, хоч раз у раз говорить про себе, що він сотворив небо і землю, все таки бачить обік себе якихось інших богів і дуже не любить, аби хто з того вибраного народа кланяв ся їм. Усе те були річи, які собі хочете, але певно не вияви найвисшої мудрости і найвисшої правди.

Вчитуючи ся пильно в ті «святі» жидівські книги, люди побачили далі між ними численні суперечности. В одній книзі про якусь річ говорить ся так, а в другій про ту саму річ інакше. Деж властиво та Богом обявлена правда? Що більше, показало ся, що дуже часто в одній і тій самій книзі про одну й ту саму річ на одній стороні говорить ся так, а на другій інакше. Побільшува ли лихо те жидівські і християнські богослови, які вже з давен-давна бачили ті суперечности і силкували ся позамазувати та повирівнювати їх. Але що кождий чинив се своїм способом, кождий інакше і кождий жадав для себе віри, то й вийшло замість загальної згоди правдиве замішанне і суперечки без кінця, а ясности та єдности не було.

Ба, чим далі, тим більші труднощі насували ся. Коли почали відкопувати та відчитувати старі державні та релігійні написи, книги та записки Єгипта, Вавилону, Асирії та інших країв, із якими старі Жиди мали зносини, показало ся, що в жидівських оповіданнях записаних у письмі сьвятому містить ся багато невірного, хибного та зовсім видуманого; що про найважніші події жидівського життя, які буцім то мало до гори дном не перевертали сусідних держав, ті держави не лишили ніякої памяти: адже й доси вчені даремно силкують ся у незлічених єгипетських записках та написах віднайти бодай слід побуту Жидів у єгипетській неволі та виходу з неї, супроводженого такою масою чудес, губернаторства Йосифового, затоплення Фараона і т. п. І тут мусіло насунути ся питанне: коли в жидівським сьвятім письмі обявлена Богом правда, то як міг Бог робити такі помилки?

Дехто говорив, що правда, висока і безоглядна, містить ся не в тих ніби історичних оповіданнях про Жидів, їх королів, війни і т. п. Се діла людські, їх писали люди і могли помиляти ся. Висока божеська правда лежить лише в тих наказах, у тих моральних приписах, які дає Бог через уста Мойсея і пророків.

Алеж бо й з тими приписами не ліпше. Найбільша часть тих приписів, поміщених у т. зв. Мойсеєвих книгах, відносить ся до обрядів, празників, одежі, постів і інших таких річий; де-що з них заховують і доси Жиди, але великої части або не заховували ніколи, або давно вже перестали заховувати. Далі велика часть тих ніби божих слів, переданих нам у книгах Мойсея і пророків, містить погані прокляття на ріжні народи, погрози та лайки, по нашому розумінню, зовсім негідні божого імени.

А в кінці малесенька часть чисто моральних приписів, як ось прим, відомі десять заповідей божих, містять у собі вимоги зовсім не такої високої моралі, щоб можна вважати їх впливом божої премудрости. Таким чином ми дійшли до того, що так звані Мойсеєві і інші гебрійські книги, хоч являють ся нам духовими пам'ятками шановної старовини і дуже цікавого народу, який много сот літ перед Христовим різдвом дійшов до поняття одного Бога і за віру в нього зумів твердо постояти, все таки не можуть уважатися символом божої премудрости, непомильним та обов'язковим для всіх людей і всіх часів, але були творами людей, та тому і виявляють людські хиби й помилки.

II. Мойсей і так звані Мойсеєві книги

Про сотворення світа і початки людського роду оповідає перша книга Мойсея, і для того поки говорити про саме те оповідання, треба нам хоч коротко сказати про Мойсея та його писання. Наша церква учить, що Мойсей був великий пророк і чудотворець жидівський, що він з наказу божого вивів Жидів із єгипетської неволі, що в Синайській пустині Бог покликав його на гору і там дав йому закон для Жидів, що Мойсей потім сорок літ водив Жидів по пустині, простуючи до обіцяної землі Палестини, але сам умер не дійшовши до неї. Все це вчить наша церква на підставі жидівських книг, званих Мойсеєвими, в яких оповідається про діла і промови Мойсея і подається закони, дані ним із божого наказу жидівському народові. Та не досить того: наша церква, ідучи за оповіданнями жидівських рабів, стоїть на тім, що ті книги написав сам Мойсей, значить, найперший і наочний свідок усього того, що робилося; те, чого він не бачив (отже про сотворення та потопа світа, про патріархів і т. и.), він написав із »оповідання самого Бога, що являвся йому лицем до лица.

Тих Мойсеєвих книг маємо п'ять; по церковному вони називаються: Книга Битія, Книга Виходу, Книга Чисел, Книга Левітів і Книга Другого Закону. Сі книги були написані гебрійською мовою, але ті титули не стоять у гебрійській писемі; там ті Мойсеєві книги не мають ніяких титулів, а рабини поназивали їх лише від першого слова, яким зачинається кожна книга. Отже першу книгу називають Берешіт, бо тим словом вона зачинається (воно значить «на початку»), другу Елле шемот (отсе імена), третю Ваїкра (він назвав), четверту Бамідбар (у пустині), а п'яту Елле гадебарім (отсе промови). Усіх п'ять книг разом Жиди називають Тора (по виговору наших Жидів Тойра), себ то закон. Перекладаючи жидівські книги на грецьку мову їм подавано титули хоч троха (певно, що не зовсім) відповідні до змісту. Отже першу книгу Греки назвали Генезеон, себ то книга родів, хоча відповіднійше було-б назвати її книгою початків; п'яту книгу названо Другим законом зовсім невідповідно, бо той, хто писав сю книгу, писав зовсім так, як коли-б ніякого іншого закону у Жидів не було і його книга являється власне першим законом.

Перечитуючи пильно ті Мойсеєві книги вчені люди швидко переконалися, що признавати їх написання Мойсеєви нема ніякої підстави. Раз те, що в самих книгах ніде не кається, буцім то їх написав Мойсей; навпаки, скрізь у них говорить ся про Мойсея в третій особі, як про чоловіка постороннього, а в останій книзі оповідається навіть про смерть і похорон Мойсея; значить, сього вже певно не міг написати сам Мойсей. Правда, ся обставина, що в книгах про Мойсея говорить ся в третій особі, ще сама не значила би нічого, бо і в інших письменствах знаходимо книги, де люди пишуть про себе самих у третій особі, приміром грецька книжка славного Атенця Ксенофонта про похід Греків до Персії, або латинські спомини великого римського полководця Юлія Цезара. Але єсть у Мойсеєвих книгах інші докази на те, що їх не писав Мойсей.⁵⁾

Поперед усього законодавство. В книгах говорить ся, що Бог через Мойсея дав Жидам закон у пустині; в тих частях книг, де оповідається про різні пригоди, все видно так, що Жиди живуть

у пустині як народ кочовий, який мандрує з місця на місце. Тимчасом законодавство відносить ся зовсім не до кочового, а до осілого народу, такого, що жиє по селах і містах, займаєть ся рільництвом, садівництвом та плеканнем худоби; що більше, майже скрізь у тих законах проводить ся думка, що всі Жиди повинні сповняти свої релігійні потреби в однім місці, давати данини одному храмови, яким був єрусалимський храм не в початках державного життя Жидів, але аж по їх повороті з вавилонської неволі! Виходить так, що Мойсей, пробуваючи. в пустині, давав Жидам закони не такі, які були відповідні для їх тодішнього життя, але такі, що мали вийти в житє за 100 чи навіть 500 лїт, і Жиди буцім то тутже запрягли сьвято виконувати те, чого в їх положенню не то не могли виконувати, але навіть не могли гаразд розуміти!

Ось чому вчені люди догадували ся, що ті закони не могли бути писані в пустині для кочовників, а мусїли бути зложені тоді, коли Жиди вже осїли ся в Палестині, і що невідомі нам законодавці тільки підсунули їх під імя Мойсея, щоб надати їм більше поваги. Та нині наука ствердила вже зівсім певно, що законодавство жидівського народу розвинуло ся під впливом законодавства вавилонського. Ба що більше: недавно віднайдений (1902 р.) звід законів вавилонського царя Кгаммурабі, що панував 2000 лїт до Христового рїздва, свідчить проречисто, що так звані Мойсеєві закони взяті нераз живцем з тогож вавилонського зводу! І якжеж супроти сього вірити в жидівські казки про боже обявленнє їхньому,, пророкови» Мойсеєви...⁶⁾

Але се ще не все. Жидівський народ має ще інші книги, що також належать до сьвятого письма, книги історичні та пророцькі з часів, коли Жиди жили в Палестині і мали своїх царів і свою державу. Отже то цікава річ, що жадна з тих книг нічогоїсьню не згадує про ті ніби то найстарші Мойсеєві книги, які повинні-б бути основою всього релігійного та громадського життя: ані жидівські царі Давид, Соломон та їх наступники аж до вавилонської неволі, ані жидівські пророки такі як Амос, Єремія, Ісаїя, нічогоїсьню не знають про Мойсеєві книги і про Мойсеїв закон. Навпаки, пророки в своїх писаннях голосять віру та науку в значиній мірі противну від тої, яка голосить ся в Мойсеєвих книгах: бо коли Мойсеєві книги кладуть величезну вагу на жертви та приноси, то пророки раз у раз говорять, що Бог не хоче від людий жертв, бридить ся їх приносами, що дим і кров рїзаних та палених звірів зовсім не приємні йому.

Аж пару сот лїт пізнійше, коли жидівська держава пропала безповоротно, розбита Ассирійцями та Вавилонцями, і коли останки жидівського народу за дозволом Персів вернули з довголітної (70 літної) вавилонської неволі назад до Палестини, аж у тих часах, на 500 чи 400 лїт перед Христовим рїздом, Жиди роблять ся чимось таким, що відповідає Мойсеєвим законам: се вже не народ, а церква; на чолі їх стоїть не король, а архієрей; обік нього стоять не пророки, а книжники (рабіни); увесь той люд має лиш один храм у Єрусалимі, а окрема верства людий, розсипаних по всім краю — Левітів — має привілей жити без праці, тільки з жертв і десятин, які вся решта людности мусить приносити для храму. Ті жертви означені та описані масою приписів, які були зовсім невідомі давнійше, за самостійного політичного життя Жидів, і очевидно не могли бути 700 лїт швидше написані Мойсеєм, хоч тепер їх видавано під його іменем.

Маємо ще один дуже важний доказ на те, що так звані Мойсеєві книги в тій формі, як їх читаємо тепер, були списані не Мойсеєм на 1000 лїт перед Христом, а жидівськими рабінами та архієреями по повороті Жидів із вавилонської неволі. Сей доказ, се мова тих книг.

Я вже згадував, що сьвяті книги Жидів, у тім числі й т.зв. Мойсеєві книги, написані гебрейською мовою, якою говорили Жиди тоді, коли мали свою державу, але яку потім вернувши з вавилонської неволі, звільна забували, замінюючи її так званою халдейською або арамейською. За часів, коли жив на сьвітї Ісус Христос, стара гебрейська мова була вже

мертва; її розуміли, нею писали тільки книжники, рабіни, а простий народ говорив по арамейськи. Книжники не лише розуміли стару гебрейську мову, але пробували й писати нею, хоча, розумієть ся, не могли иноді встерегти ся того, щоб до старої мови не домішувати дещо троха й нової арамейщини. Отже придивляючи ся до т.зв. Мойсеєвих книг учені язикознавці добачили, що й мова тих книг має декуди домішки такої арамейщини. Як би їх був писав Мойсей у Синайській пустині на 1000 літ перед Христом, то такі домішки були би зовсім неможливі, бо тоді й самої арамейщини ще й на сьвіті не було, бо ся мова виробила ся аж пізнійше, під вавилонським панованнем.

Але й се ще не все. Чим пильнійше вчені люди придивляли ся до тих ніби Мойсеєвих книг, тим більше цікавих та несподіваних прикмет находили в них. Ще в р. 1753 талановитий французський лікар і професор Астрік⁷⁾ завважив, що в різних місцях Мойсеєвих книг для означення Бога вживаєть ся не однакове жидівське слово; а власне в одних оповіданнях Бог називаєть ся Ягвег, а в інших для означення Бога вживаєть ся слово Ельогім, а се слово єсть число множне від назви Ель. Астрік доказував на тій підставі⁸⁾, що Мойсей пишучи свої книги не користував ся ані безпосереднім божим вітхненнем, ані устними оповіданнями народними, але мав під руками два писані твори, дві окремі повісти: в одній із них Бог називав ся іменем Ягвег, а в другій Ельогім. Мойсей зліпив із обох сих оповідань свою книгу тим способом, що все належне до одної події списував з обох оповідань до купи, не вважаючи на те, чи в тих оповіданнях були які суперечности, чи ні. Інші вчені почали відрізняти оповідання історичні від частин законодатних; з часом показало ся, що навіть розділивши оповідання з іменем Ягвег від тих, де Бога називають Ельогім, не усуваєть ся всіх трудностей.

Ті уступи, де Бог називаєсь Ягвег, зведено до купи і так само ті, де Бог називаєть ся іменем Ельогім; показало ся, що одні й другі творять більше менше цілість, немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами; першого названо Ягвістом, а другого Ельогістом. Але давня Астрікова думка, що се були дві окремі книги, з яких черпав, той, хто укладав тзв. Мойсеєві книги, не справдила ся. Показало ся, що й Ягвіст і Ельогіст містять у собі дуже ріжнородний матеріал, що се не були дві ріжні книги, написані двома людьми, але радше дві збірки ріжнородного матеріалу, записуваного з устних оповідань ріжними людьми і пізнійше зведеного сяктак в одну цілість, при чім одно врізувано, инше дрібку штуковано, але загалом давні перекази заховано досить вірно. Але сї два жерела не вичерпували всеї маси того, що містить ся в тзв. Мойсеєвих книгах. Власне всі уступи законодатного змісту не підходять ані змістом, ані мовою ані до Ягвіста, ані до Ельогіста; за почином берлінського вченого Вельгавзена (1878 р.)⁹⁾ їх виділено в окрему книгу, яку названо Книгою жерців; крім чисто законодатних місць до сеї книги прийшло ся причислити також деякі оповідання, приміром зараз покладене на початку першої книги оповіданне про сотворенне сьвіта.

Але й сї три писання не були одинокими складовими частями, з яких склиєно тзв. Мойсеєві книги; скрізь у їх тексті попадають ся ще якісь посторонні дописки, додатки, шматочки оповідань, які велять нам догадувати ся, що збірок в роді Ягвіста й Ельогіста було більше; се значить ріжні школи чи ріжні громади людей у ріжних часах записували з уст люду або й перероблювали по своєму народні перекази та відомости; пізнійше книжники зібравши ті давні записки, брали з них те, що їм було до вподоби, додаючи скрізь, де їм се видавало ся можливим, уступи з книги жерців, і так повстали ті книги, прозвані Мойсеєвими. Значить, праця, яку по старим рабінським та християнським переказам мав написати один чоловік Мойсей на яких 1000 років перед Христом, по новішим дослідам була зложена 400–500 літ пізнійше з богатъох ріжнородних частин, зложена для певної ціли — утвердження верховенства ерусалимського храма і верховодства попівської верстви Левітів над жидівським народом і зложена не одним чоловіком, не від разу, а протягом кількох поколінь.

Так виглядає в світлі новочасної науки та книга, якій наші богослови хочуть признавати більшу правдивість, як працям цілої великої громади вчених людей, дослідників природи, що все жите посьвячують на вислідженне правди, не дбаючи на власну користь, і працюють при помочи безмірно вдосконалених інструментів, роблять тисячні проби, коштовні подорожі, мають під руками величезні музеї і в книгах зібрані досліди всіх людських поколінь. Справді читаючи всі ті громи і всі ті свари наших богословів на новочасну науку та її здобутки мимоволі згадуєш слова одного німецького поета, що ті люди хочуть своїми реверендами закрити сонце.

III. Перше біблійне оповідання просотворенне світа

Тепер я можу приступити до самої річі, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворенне світа. Та попереду ще одно застереження і одна просьба до тих, що схочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав і далі ще подам, зовсім не мої власні. Я не висав собі тут нічогісінько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новішої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіша наука визначається тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі; вона подає лиш такі річі, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконатися, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її «святая святих,» а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — пізнати правду, і в кого розум на стільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.

А просьба моя до читача така. Мені доведеться тут говорити про початкові розділи Біблії, а спеціально книги Битія. Було-б дуже добре, якби кождий читач мав під рукою переклад тої книги. На жаль, у нас є доси лиш один повний переклад Біблії на нашу народну мову, доконаний небіжчиком Кулішем, а доповнений професором Пулюєм та Ів. Нечуєм-Левицьким і виданий торік англійським біблійним товариством. Отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати кожда читальня і кождий поодинокий чоловік, кого лише стане на се, і я просив би кождого, хто дочитає доси мої уваги, покласти сю книгу перед собою і від часу до часу заглядати до неї, де буде на се у мене вказівка.

Та мушу тут з жалем зазначити, що той Кулішів переклад святого письма зовсім не оправдує надій, які покладав на нього сам небіщик Куліш тай широкий загальний Українців.

Переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить, бодай мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значіння речення первовзору. В однім і другім разі треба, аби перекладач сам добре розумів той первовзір, а потім старався передати його иншим так, щоби і вони зрозуміли його не инакше, як він. На жаль небіщик Куліш не лише що не знав зовсім гебрейської мови, якою писані святі книги жидівські, — він не знав також порядно ані грецької, ані латинської мови, на яких єсть давні і важні переклади тих книг, та не знав порядно ані німецької, ані французької мови, на яких є нові наукові переклади і праці про сі книги. Тому то в многих місцях свого перекладу він іде якось на помацки; так і видно, що чоловік сам не знає гаразд, що він пише. До того ще Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити по prostu та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі «рече», «глаголе», «воїнство», «гласи», «печалі» і т. и., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси. Оттим то не подивуйте, коли я далі, покликуючи ся на

Кулішів переклад, важніші місця буду подавати в своїм власнім перекладі.

Перша ніби Мойсеєва книга, прозвана в нашій церковній мові книгою Битія, у Греків книгою родів (Генезеон або коротко Генезіс), а у Жидів Берешіт або Сефер Берешіт (книга початку), починаєть ся ось якими оповіданнями:

Глава I.

1. На початку, коли Бог сотворив небо і землю,
2. а земля була невидима й певпорядкована і пільма лежала на морі і дух божий сидів на водах,
3. тоді сказав Бог: «Нехай буде світло!» І стало ся світло.
4. І бачив Бог, що світло було добре. Тоді Бог розлучив світло від пільми.
5. І Бог назвав світло днем, а пільму назвав нічю. І зробив ся вечір і ранок — перший день.
6. Бог мовив: «Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних». І так стало ся.
7. Так зробив Бог твердь, і розлучив воду під твердю від води над твердю.
8. І Бог назвав твердь небом. Так зробив ся вечір і ранок — другий день.
9. Бог мовив: «Нехай збереть ся вода під небом на однім місці, щоб було видно сушу.» І так стало ся.
10. І Бог назвав сушу землею, а збирище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре.
11. Бог мовив: «Нехай випустить земля зелень, зїле, що родить насінне, і овочеві дерева, що приносять плоди на землі в своїм роді, з якого є їх насінне.» І так стало ся.
12. Земля випустила зелень: зїле, що родить насїне в своїм роді, і дерева, що приносять овочі у своїм роді, в яким є їх насінне. І бачив Бог, що се добре.
13. Так зробив ся вечір і ранок — третій день.
14. Бог мовив: «Нехай будуть світила на тверди небесній, аби розлучали день і ніч; вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки,
15. і мають бути світилами на тверди небесній, щоб світили на землю.» І так стало ся.
16. Так зробив Бог оба великі світила: більше світило, щоб володіло над днем, і менше світило, щоб володіло над нічю, і зїзди.
17. І Бог поклав їх на тверди небесній, аби світили на землю.
18. аби володіли над днем і нічю і аби розділяли світло від пільми. І бачив Бог, що се добре.
19. Так зробив ся вечір і ранок, четвертий день
20. Бог мовив: «Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землею перед твердю небесною.»
21. Так сотворив Бог великі морські дракони і всі живучі істоти, якими кипить вода, і всяку крилату птицю в своїм радї. І бачив Бог, що се добре.
22. Бог благословив їх і мовив: «Будьте плодючі і множить ся і наповняйте воду в морі, а птаство нехай множить ся на землі.»
23. Так зробив ся вечір і ранок, пятий день.
24. Бог мовив: «Нехай земля виведе живі істоти по їх роду: скотину, хробацтво і полеву дичину по їх роду.» І так стало ся.
25. Бог зробив полеву дичину по її роду і скотину по її роду і всяке хробаче на землі по його роду. І бачив Бог, що се добре.
26. Бог мовив: «Зробімо людей на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими і над птахами небесними і над скотиною і над усею полевою дичиною і всім хробацтвом, що повзає по землі.»
27. Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.
28. І Бог благословив їх і мовив до них: «Будьте плодючі і множить ся і наповняйте землю і

робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними і над усяким звірем, що рухається по землі.»

29. І Бог мовив: «Даю вам тепер усе зіле, що плодить сімя на всій землі, і всі дерева, що приносять овочі, в яких міститься сімя: се має бути ваша пожива.
30. «І всій полевій дичині і всьому небесному птаству і всьому, що повзає по землі і має в собі живий дух, даю зелень зіле на поживу.» І так стало ся.
31. І Бог оглянув усе, що зробив, і ади все було дуже добре. Так зробив ся вечір і ранок — шестий день.

Глава II.

1. Так були довершені небо й земля з усім їх військом.
2. І Бог докінчив сегого дня свою роботу, яку зробив; і спочив сегого дня від усеї роботи, яку зробив.
3. Тоді благословив Бог семий день і освятив його, бо в ньому він спочив від усеї роботи, яку робив і довершив Бог.
4. Отсе родовід неба й землі, як вони були сотворені.

Заки перейдемо до розбору сього оповідання, скажемо кілька слів про ті цифри, що стоять перед кождим реченням і які звать ся зачалами.

Поділ книг св. письма на глави і зачали не був зроблений первісними авторами сих книг. Се зроблено геть пізнійше, коли ті книги стали ся предметом науки по рабінських школах. Зроблено сей поділ не зовсім відповідно до змісту, а так тільки, аби допомогти пам'яті при виучуванню і аби лекше було знайти якесь місце при суперечці. Що на зміст при тім звертано менше уваги, бачите зараз із першого розділу: тут оповідання переходить до другого розділу і уривається не то на четвертім зачалі, але на половині четвертого зачала. Коли заглянете до перекладу Куліша, то побачите, що ся половина четвертого зачала зовсім не відділена від другої половини, злучена з нею протинком, немов се все одно речення; тимчасом, як зараз побачимо, се не тільки окреме речення, але початок нового оповідання про сотворення світа, коротшого, але за те зовсім суперечного з першим, написаного иншим автором і з иншою метою.

Коли порівнаєте початок могого перекладу з Кулішевим, а також із иншими церковними перекладами, то побачите деякі ріжницї, на перший погляд невеличкі, але на правду дуже важні. І так Куліш пише:

«1. На початку сотворив Бог небо та землю. 2. Земля-ж була пуста та пустошня і темрява лежала над безоднею; і дух божий ширяв по над водами. 3. І рече Бог» — і т. д.

Значить, кожде зачало являється окремих і в собі закінчених реченням, і значіння їх виходить таке: в першій зачалі акт сотворення неба й землі вже довершений, а далі Бог немов подрїбно викінчує те, що не було зроблено при тім першій загальнім творенню. Одначе таке толковання було би зовсім хибне, йому заперечують дальші рядки. Аджеж ми бачимо, що небо творить Бог у зачалі 6, другого дня, значить, в зач. першій воно ще не було сотворене. Так само землю творить Бог аж третього дня (зач. 9), значить, і вона ще не була сотворена в зач. 1.

Але не треба думати, що така нісенітниця стоїть і в гебрійськїм текстї, — вина за неї спадає виключно на перекладачів. У гебрійськїм текстї, як се бачите з могого перекладу, три перші зачала творять одно речення; в першій зачалі каже ся: «Коли Бог творив» чи може ще докладнійше: «Коли Бог зачинав творити небо і землю»; рівночасно з тим друге зачало додає: «Коли земля була пуста й порожня» — а властиво, як побачите зараз, коли не було землі, а на її

місці було щось інше, — тоді, — докінчує речення зач. 3 — Бог сказав те й те, то значить, тоді розпочався акт творення. Отже творення починається аж у зач. 3, а те, що названо в зач. 2, було перед творенням. Так стоїть у жидівському тексті і так треба розуміти ті три зачала. Бачите тепер, що при такому розумінню тих слів зачало 2 набирає особливого значіння, бо воно малює нам стан перед сотворенням світа. Очевидно той, що писав оповідання, розумів діло так, що Бог творячи світ застав уже щось готове, а з того витворив своєю силою те, що ми бачимо. Отже щож таке було перед сотворенням світа?

У Куліша читаєте, в зач. 2, що «земля була пуста й пустошня», — слова зовсім неясні, бо не знати, чим різниться «пустий» від «пустошного.» І мій переклад не о много ліпший; він передає дослівно грецький переклад відповідного гебрійського слова; Греки не можучи в своїй мові знайти нічого відповіднішого, поклали тут слова: «аоратос кай акатаскеуастос», що я й передаю дословно по нашому. Але все се зовсім не передає того, що стоїть у жидівському тексті; там стоїть таке слово, яке в тім місці лише раз являється в усім жидівському письменстві і якого до недавна не вміли гаразд пояснити і тільки на здогад описували його значіння.

В жидівському тексті кажесть ся: «і коли земля була Тогу-ва-богу». Як сказано, се слово з жидівської мови годі було пояснити. Перекладачі та товмачі старалися відгадати його значіння і пояснювали його відповідно до своїх здогадів, хоча по моему ліпше було би по prostu лишити се слово без перекладу. Греки наткнувши ся на се темне слово згадали свої національні перекази про початок світа, де говорить ся, що з самого початку був так званий Хаос — якась безодня, в якій безладно уносили ся складові частини пізнішого світа. З того Хаоса бог часу Хронос творить світ. Отже сей свій погляд вони підсунули під гебрійське Тогу-ва-богу і сказали, що земля була ще невидима і невпорядкована, себто поєдинчі її частини безладно, в суміш літали серед безодні.

Що сей погляд зовсім не передає значіння гебрійського Тогу-ва-богу, на се вказують зараз дальші слова того самого зачала про те, що «дух божий сидів на водах», бож із тих слів виходить, що вже тоді були води, значить, мусіло бути щось таке, на чім опирали ся ті води, принайменше повітря. Одним словом, зараз тут у зач. 2 натикаємо ся на першу майже непоборну трудність, на темне слово Тогу-ва-богу, що має нам малювати стан річий перед сотворенням світа. Не можучи ані у Жидів ані у Греків знайти відповідного пояснення сього слова, ми мусимо на разі лишити сю загадку нерозв'язаною, і підемо далі.

Але те саме зач. 2 має ще пару таких загадок. Зараз друга частина речення, у Куліша передана словами «і темрява лежала над безоднею», виглядає в жидівському тексті зовсім не так просто. Що таке безодня? По нашому розумінню се може бути пустий простір або велика глибіння заповнена водою. В жидівському одначе тут стоїть друге загадкове слово: Тегом. Греки перекладають його словом абиссос, але те слово значить троха не те, що наша безодня, воно значить тільки водяну глибину, море. Але в гебрійській мові на означення моря є інше слово, а Тегом ужито лише тут у осььому оповіданню. Що й тут воно значить море, се певна річ, се потверджують зараз дальші слова про те, що на водах тої Тегом (слово в гебр. жіночого рода) сидів дух божий. Із значіння всього зачала виходить, що мова тут не про звичайне море, а про той первісний океан, який покривав усю землю. Але чому він називається Тегом і що властиво значить се слово? Се знов загадка, якої на основі самої гебрійської мови годі пояснити і якої пояснення ми знов мусимо лишити собі на пізніше.

І ще одну загадку задає нам се коротеньке зачало: «дух божий сидів на водах». Що се за дух божий? Чи се те саме, що Бог? Коли те саме, то чому названо його іншою назвою і то власне знов таким словом, що приходить лише раз у сьому місці? Се слово по гебрійськи звучить: «Ріх» і жидівські рабини толкують його: божа сила, божа істота, боже вітхненне, отже не сам Бог, а якийсь його вплив. І що значить, що ся «Ріх» (знов слово в гебрійському жіночого рода!)

сиділа на водах? Куліш має тут «ширив» — слово зовсім неясного значіння; інші перекладачі люблять класти тут слово: літав, уносив ся над водами. Але все се самовільні поправки; гебрейський текст має тут таке слово, яке при інших нагодах уживається на означення того, як птах сидить на яйцях і вигріває їх (порівняй Мойсеева книга пята, гл. 32, зач. 11, у Куліша стор. 204; на жаль ціле те зачало у Куліша перекладене зовсім фальшиво, так що не дає ніякого значіння!). Очевидно маємо тут слід такого поняття, що той, хто писав ті слова в зач. 2, уявляв собі божу Ріх як птицю, що сидить на водах первісного океана (Тегом) і вигріває те яйце, з якого мав повстати сьвіт. Таке поняття про початок сьвіта стрічаємо у різних народів, а особливо у Єгиптян та Фенікійців, найблизших сусідів Жидів; було-б зовсім не диво, як би воно було й у Жидів. Та натуральна річ, що се оповідання не могло знайти ласки у тих книжників, які пізнійше уклали отсю книгу; його викинено і з нього полишив ся лиш отсей невеличкий слід. Замість тої божої Ріх, що вигріває сьвіт із води Тегом, у зач. 3 виступає інша творча сила — слово боже.

Варто ще сказати пару слів про ту твердь небесну, яку буцім то сотворив Бог на початку другого дня. Той, що писав ті слова, має очевидно на думці те синє склепінне, яке ми й доси називаємо «небом», і вірив разом зі всіми старинними людьми і з теперішними дикунами, що се справді таке склепінне з якогось твердого кришталю, настобурчене мов великий дзвін на землю, яка видавала ся йому плоским тарелем. Нині ми знаємо не з ніякої книги, але з простого, щоденного досьвіду, що земля зовсім не плоский таріль, а те синє над нею зовсім не ніяка твердь, а рідке повітря, яке зрештою лише нашому оку до певної висоти видається синім, а висше, де повітря не стає, воно зовсім темне. Отже й тут маємо очевидно не ніяку обяву божу, не відкрите якоїсь великої правди, а вислів дитячої віри недосьвідного чоловіка, який брав на віру те, що бачив очима, не пробуючи сконструювати сього іншими способами.

Також не зовсім ясні будуть для теперішнього читача слова 6-го зачала про те, що Бог розділив води на дві половини, одну половину над твердю, а другу під твердю. І тут треба пригадати старе вірування давніх і многих теперішних нецивілізованих народів, що над тим синім небесним склепінням є велика вода, море не менше від того, що маємо на землі.¹⁰⁾ В склепінню ніби то пророблені декуди вікна і заставки, і коли Бог захоче, велить окремим ангелам, що приставлені до тих заставок, відчиняти їх і пускати на землю дощ. Той сам жидівський письменник, що писав отсе оповідання про сотворення сьвіта, троха далі, говорячи про потопу сьвіта, каже виразно (глава VII, зач. 11), що «відкрили ся жерела глибини землі, і вікна небесні повідчинювали ся» і почав лити великий дощ. Розуміється, що й сей погляд супроти теперішньої науки не має ніякої вартости і мусить уважатися чисто дитинячим, а не виявою якоїсь божої премудрости.

IV. Те саме оповідання в сьвітлі Науки

Цілу стирту паперу списали оборонці правовірности, щоб вияснити отсе жидівське оповідання про сотворення сьвіта згідно зі здобутками новітньої науки і віднайти в ньому глибоку мудрість, яка на тисячі літ перед новітньою наукою провиджувала всю правду, але висловила її так неясно та образово, що люди тисячі літ вчитували з тих слів щось зовсім противне. Не треба й говорити, що така оборона божеського походження сеї повісти далеко гірша від простого заперечення. Бо коли той, хто писав першу главу книги. Битія, справді знав, як творило ся небо і земля і все живе на землі, то виявляється питання, на що він писав про се так неясно, що тисячі літ люди не могли розуміти його? Коли справді Бог вітхнув того письменника і диктував йому ті слова, то яку ціль міг мати Бог дурячи людей? А коли справді Бог хотів укривати перед людьми тайни початків неба й землі, то яким же способом дозволив їм по стільких і стільких тисячах літ дійти до правди, і то не при помочи диктованих ним самим слів, а власне на перекір

тим словам? Одним словом, щоб виправдити давніх попів та рабів, що з різних байок, оповідань та вірувань склеїли так звані Мойсеєві книги, новочасні богослови та оборонці правовіря не вагають ся ставити самого Бога в дуже непочеснім сьвітї.

Тай гляньте лише, як можна погодити те оповіданне не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом! Творенне ділиться на шість днів — смого дня Бог спочиває. Очевидно се було писано вже в таку пору, коли люди ділили час на тижні і мали встанову один день у тижні спочивати; ту свою людську встанову вони спокійнісінько переносять на Бога і ніби то його прикладом усьвячують свою встанову шабасовання. Ті шість днів у повісти виразно відрізняють ся один від одного: був вечір і ранок, перший день. Ми тепер сказали би: був ранок і вечір, але у жидів, як може знаєте, день зачинаєть ся з заходом сонця, отже субота в п'ятницю вечір і т. д. Очевидно, що по жидівському розумінню й при творенню сьвіта обсервував ся сей жидівський звичай — зовсім дитиняче міркуванне, бо й дитина вірить, що те, що довкола неї, все було і буде так само.

Глядїть далї! Першого дня Бог не творить нічого більше, тільки творить сьвітло і відділює пїтьму від сьвітла, немов би се були якісь два окремі тіла, що можуть часом помішати ся! І певно давні Жиди й вірили в те, але ми тепер знаємо, що ані пїтьма, ані сьвітло не є жадні окремі тіла, тільки сильнійший або слабший рух дрібнесеньких частин матерії, що заповняє весь сьвіт. Ми знаємо тепер, що коли раз була в сьвітї матерія, то вже сьвітла не треба було окремо творити, бо виконуючи рух та матерія мусила сьвітити ся.

Далі бачимо, що хоча Бог першого дня творить сьвітло, але проте перший, другий і третій день минає, а на небі нема ані сонця, ані місяця, ані зір. Вони призначені на те, щоби панувати над днем і нічю, самі появляють ся аж четвертого дня. І що ще цікавіше, вони появляють ся аж тоді, коли вже сотворене не тільки небо, але й земля, коли на тій землі є суша, а на тій суші виростає зелень, стоять дерева, що мають у собі плоди й насінне. Сказати таку річ новочасному чоловікови, який докладно знає, що без сонця не може появити ся ані суша ані тим менше ростинне жите, то він признає се за крайню нісенїтницю.

Коли вірити рабінському оповіданню з першої глави Битія, то сьвітло старше від неба, небо старше від сонця, а навіть трави, дерева та всякі ростили були швидше, ніж сонце, місяць і зорі. Далі: день і ніч були швидше, ніж сонце й місяць. Далі: птахи в повітрі появили ся швидше, ніж червяки на землі. Далі: Бог сотворив відразу окремо «худобу», себто громаду домашніх звірів, а окремо дичину; значить, «худоба» була на сьвітї швидше, ніж чоловік. Усе се з погляду новочасного природника тай усякого розумного чоловіка не то що не жадна Богом обявлена правда, а прості нісенїтницї. Все те поясняєть ся хиба тим, що оповіданне писав якийсь рабін, що ніколи, як то у нас кажуть, «не бачив, як сонечко сходить», сидів дні й ночі в своїй цюпі над старими книгами і пильнував лише над тим, аби старі оповідання, пісні, казки зібрати в одну купу, сяк чи так склеїти в одну цілість і поділити на шість день, щоб доконче на свій сьвятий шабас лишити прогалину.

Ми ще в дальшій оповіданню вернемо ся до деяких дрібниць сеї повісти, а тепер погляньмо ще троха близше на зач. 26–30, де говорить ся про сотворенне людий.

Тут наперед усього впадає в очи ріжниця в способі творення. Всі інші річи й явища творить Бог одним словом, а забираючи ся до творення чоловіка він зразу немов радить ся з кимось, викладає свій плян: «Сотворимо чоловіка на наш образ і подобу».

З ким-же то радить ся Бог?

Новїйші христїянські богослови бачуть у тім місці найстарший старозавітний натяк на віру в

святю Трійцю! Нема що й казати, що такої віри у старих Жидів не було, і що власне ся віра, коли вона зародила ся у християн, була в очах Жидів предметом найбільшого обридження і причиною найтяжшої ворожнечі супроти християн. Річ пояснюєть ся далеко простійше, коли поглянемо на старий Жидівський текст: у цілім тім оповіданню Бог називаєть ся Ельогім, а се є, як ми вже заявили, число множене від слова Ель, бог. Отже в цілім оповіданню виступає і ділає не один Ель, а більше їх. Як міг рабін, що певно вірив у одного Бога, написати або хоч пропустити таке оповідання в свою книгу? Се пояснювали всяко, та найправдо-подібнійше поясненне таке, що рабіни знайшовши в старих записах повісти з назвою Ельогім, утворили собі такий погляд, що Бога, одного Бога, називано таким іменем аж до часу Мойсея, доки Бог не виявив йому свого властивого імени Ягве. От тим то й самі рабіни, складаючи по старшим взірцям деякі оповідання, як ось і отсе про сотворенне сьвіта, вживали тут сеї ніби то старшої назви Ельогім. Але що ся назва Ельогім не була старшою назвою Бога, се бачимо зараз у дальших рядках другої глави книги Битія, в другім, відміннім оповіданню про сотворенне сьвіта і про рай, де Бог уже називаєть ся Ягве. Що ся назва Ельогім не була первісною назвою одного Бога, але що справді тут була мова про многих богів, се бачимо з отсього оповідання про сотворенне чоловіка, з отсього натяку на якусь нараду богів (Елів) перед сотвореннем чоловіка; потвердженне сього погляду побачимо далі, коли дійдемо до роздивлювання тої старовавилонської поеми про сотворенне сьвіта, яка без сумніву послужила головним взірцем для отсього жидівського оповідання.

Варто зазначити тут ще одну цікаву річ. У зач. 27 говорить ся виразно, що Бог сотворив від разу пару людей, мужа й жінку. Отже сей оповідач нічого не знає про те, що з разу був сотворений сам мужчина, а потім із його ребра була сотворена жінка. Так само в зач. 28, де Бог велить тим першим людям плодити ся і множити ся, і з того, що зараз потім сей оповідач переходить до вичислювання потомства тих перших людей (диви гл. V, зач. 1, 2) і ще раз з натиском повтарає свої слова з гл. I, зач. 27: «Коли Бог (Ельогім) сотворив Адама, зробив його на образ Ельогім; сотворив їх як мужа й жінку; і благословив їх і дав їм імя «чоловік» тоді коли були сотворені» — з сього бачимо виразно, що сей оповідач не міг оповідати повісти про сотворенне Адама окремо від Еви, про їх побут у раю і про їх первородний гріх. Навпаки, з того натиску, з яким він два рази повтарає свої слова про спільне, рівночасне сотворенне мужа й жінки, можна би догадувати ся, що він знав оповідання про рай і первородний гріх, але вважав його байкою, якій не слід вірити. Чи сьак чи так, то все таки ми бачимо тут, зараз на початку книги Битія, дуже виразно ті шви, якими пізнійші руки зшивали і склеювали до купи кавалочки оповідань, що первісно були складані окремо, а навіть подекуди перечили одно одному.¹¹⁾

V. Друге біблійне оповідання про сотворенне сьвіта

Перейдемо тепер до другого оповідання про сотворенне сьвіта, що в тій самій книзі «Битія» покладене безпосередно за першим, тим, яке ми отсе розібрали. Ось що читаємо там: Глава II. Зач. 4 (друга половина): В часі, коли Ягве (Бог) сотворив землю і небо, 5. коли ще не було корчів на землі і не повиростало ніяке зїле, бо Ягве (Бог) не спускав дожджу на землю і не було людей, щоб обробляли землю – 6. але залива вибухла з землі і напоїла всю площу поля – 7. тоді утворив Ягве (Бог) чоловіка з порошу з землі, і вдунув йому дух житя в ніздрі; так став ся чоловік живою істотою. 8. Тоді насадив Ягве (Бог) сад у Едені, далеко на сході, і посадив туди чоловіка, якого утворив. 9. Тоді велїв Ягве (Бог) вирости з землі всякому дереву пишному на вид і приємному до їди, і дереву житя по середині саду, і дереву пізнання добра і зла. 10. І ріка починаєть ся в Едені, що напоює сад; вона ділить ся потім на чотири відноги: 11. перша називаєть ся Пішон; се та, що обливає край Хавілу, де знаходить ся золото;

12. а золото того краю коштовне; там трапляється також «бедоляг» (пахуча живиця) і камінь шогам.
13. Друга ріка називається Гігон; се та, що обливає всю країну Куш.
14. Третя ріка називається Гіддекель (Тигр); се та, що пливе на схід від Ашшура. Четверта ріка, се Перат (Евфрат).
15. Тоді взяв Ягве (Бог) чоловіка і посадив його до саду Едена, щоб управляв і беріг його.
16. Тоді дав Ягве (Бог) чоловікові наказ: «Із усіх дерев саду можеш їсти скільки хочеш;
17. але з дерева пізнання добра і зла, з того не можеш їсти; бо в той день, коли з'їси з нього, мусиш умерти на смерть.»
18. Потім мовив Ягве (Бог): «Не добре, щоб чоловік був сам один; добуду йому істоту, щоб допомагала йому і була відповідно до нього».
19. Так утворив Ягве (Бог) далі з землі всяку звірину полеву і всіх птахів небесних і привів їх до чоловіка, щоб побачити, що він скаже на се; і що чоловік скаже до них, саме так мали вони називати ся.
20. Так сказав чоловік назви всім скотам і птахам небесним і всім польовій звірині. Але для чоловіка не знайшов між ними істоти, що могла б допомагати йому і бути відповідна до нього.
21. Тоді напустив Ягве (Бог) дивовижний сон на чоловіка, так що він заснув; тоді взяв із нього одно з його ребер і заповнив прогалину мясом.
22. А з ребра, що виняв із чоловіка, збудував Ягве (Бог) жінку і привів її тоді до чоловіка.
23. І промовив чоловік: «Отсе нарешті кість із моєї кости і тіло з мого тіла; ся звати меть ся жоною, бо вона взята з мужа».
24. Тому покидає чоловік батька й матір і пристає до жінки, так що обоє роблять ся одним тілом.
25. А обоє, чоловік і жінка, були голі й не стидали ся.

Як бачите, маємо тут зовсім відмінний образ сотворення світа і зовсім інше оповідання.

Перша річ, що вражає нас тут і чого не знайдете в інших перекладах, се подвійна назва Бога: Ягве і Бог (Ельогім); так стоїть у тих місцях у жидівських письмі. Очевидно первісне стояло тут само ім'я Ягве, але той, хто приклеїв се оповідання до першого або перше до отсього, силував ся замазати ту різницю і не важучи ся викинути св'яте ім'я Ягве, підписував до нього скрізь своє улюблене Ельогім; тому се друге ім'я, перекладене по нашому, ми поклали скрізь у скобках.

Друга річ, яка мусить кинути ся в очи кож-дому, хто уважно прочитає отее оповідання і порівняє його з попереднім, се їх цілковита незгідність і суперечність. Візьміть дрібницю: в першій оповіданню творить Бог небо і землю, в другій землю і небо. Про творення неба однак в тім другій оповіданню не сказано далі ані слова; можливо, що той хто склеював оба оповідання до купи, викреслив тут кілька зачал. Далі: в першій оповіданню земля на початку покрита водами і творення починається від того, що Бог розділює води і з під них показується суша. Тут натомість земля, з початку суха, не покрита ані корчами ані зілем, і творення починається від того, що з нутра землі вибухає вода і напоєє землю. Виглядає зовсім так, як коли би перше оповідання було зложено в краю многоводнім, мокрім, який часто заливають води, а друге в краю сухім, випаленім сонцем, де вода, дощ являють ся першим услівем житя.

В першій оповіданню ми бачили, що акт сотворення ділив ся на сім день і ночий — друге оповідання не знає того зовсім.

У першій оповіданню сотворені були насамперед звірі, рослини, а потім чоловік; тут навпаки, Ягве творить насамперед чоловіка, а потому звірів.

У першій оповіданню Бог творить відразу пару людей і благословить їх, щоб плодили ся і

множили ся; тут Ягве творить з разу самого чоловіка, потім усіх звірів, а нарешті жінку, і замість благословенства дає їм заповідь загрожену страшним проклятем (карою смерті).

Здається, не можна й здумати собі двох оповідань про ту саму річ, у яких би в так немногих словах була на кождім пункті така повна та явна суперечність, як між оповіданнями про сотворення світа, оповіданнями мов на сьміх склеєними в одну цілість. Тут зараз видно добру пробу на те, що було сказано висше, що ціла книга Битія не могла бути написана одним чоловіком, але була склеєна з ріжних, первісно зовсім окремо списуваних оповідань, і то в такім часі, коли суперечности тих оповідань уже не відчували ся виразно, а самі оповідання вважали ся шановними пам'ятками старовини, з якої не випадає що будь уривати або перемінювати.

І в отьому оповіданню маємо деякі темні місця, яких толковання не все буває однакове. Коли поглянете до Кулішового перекладу, то побачите там на початку сього оповідання щось подібне, як на початку першого оповідання: зач. 4 (друга половина) і 5 творять одно речення, зач. 6 знов одно окреме, а зач. 7 знов окреме; тимчасом у гебрійськім тексті всі чотири зачала творять одно речення. По перекладу Куліша виходить, що акт сотворення dokonується ще в зач. 4. у другій половині, а потім Ягве немов помалу викінчує своє твориво; з гебрійського тексту виходить, що в зач. 4, 5 і 6 малюється стан світа перед творенням, а творча діяльність Ягве починається аж у зач. 7, сотворенням чоловіка.

Особливо цікаве тут зачало 6, де говорить ся про ріку, що вибухла з сухої землі і напоїла землю. Куліш, як бачите, толкує се зачало зовсім інакше: «Виходила імла з землі і напувала всю верховину на суходолі». Лишаючи на боці слово «верховину», невідповідне тут, бо значить що иньше, ніж у нас розуміють під сим словом (Куліш хотів сказати: поверхню, а слово значить у нас гори), ми звернемо увагу тільки на ту «імлу», яка буцімто напувала землю. В гебрійськім тексті тут стоїть слово, яке лиш раз у тім місці зустрічається — «ед». Для поняття «імла» гебрійська мова має инше слово. Навпаки, сей «ед» виразно відрізняється від дожджу, який спускає Ягве на землю і про який була мова в зач. 5. Із усього оповідання виходить, що сей «ед» було щось таке, чого не сотворив Ягве, що було перед сотворенням. Тільки пізнійше рабіни-талмудисти підсунули йому толковання: хмара, — толковання зовсім хибне, бож ані хмара без дожджу, ані мла не в силі напоїти землю.

Ще пару слів про чотири ріки, що буцімто впливають із Едена¹²⁾. Опираючи ся на зач. 10-14 сеї глави люди довгі віки старали ся віднайти місце, де лежав рай, поки нарешті не переконали ся, що таке пошукування не веде ні до чого. Тільки дві ріки, названі в сьому оповіданню, пли вуть і доси: Гіддекель, по вавилонськи Ідеклят, по бактрійанськи Тіґра, по грецьки Тіґріс, і Перат. по вавилонськи Пуратту, по грецьки Евфарт. Обі ті ріки справді впливають із одної гори, плінуть з разу в ріжних напрямках, потім рівнобіжно, і сходяться нарешті до купи в самім устю до моря. Та при їх жерелах даремно було би шукати двох иньших рік названих у. письмі сьвятім, а також країв Гавіля і Куш. Гавіля в иньших місцях і писаннях, се назва Арабії, відки до Жидів доходило найліпше золото, а Куш, се Етіопія, край положений у Африці, на південь від Єгипту. Як бачимо, географічне знання того, хто писав отсю повість, було дуже недокладне і бачити в такім баламуцтві якусь Богом обявлену правду, твердити, що підчас потопу світа ріки Пішон і Гігон щезли, а краї перемінили ся, нема ніякої підстави¹³⁾.

VI. Інума Іліш, або Старовавилонське оповідання про сотворення світа

Уже давно, перед відкопанням та відчитанням старих вавилонських та асирійських писань було відомо, що у Вавилонян і Асирійців були сьвяті пісні та повісти багато де-в-чому близькі до біблійних. Півтретяста літ перед Христовим різдвом вавилонський жрець Бероз (по грецьки

Берозос) написав був докладну книгу про Вавилон, у якій особливо розповідав про вавилонську релігію, і подав також в перекладі на грецьку мову вавилонські оповідання та пісні про сотворення світа. На жаль, Березова книга не дійшла до наших часів; із неї заховалися лише невеличкі виривки, які наводили в своїх писаннях інші, пізніші письменники. Особливо славний філософ Дамасцій у своїй книзі «De primis principis» (про перші початки)¹⁴⁾ заховав нам ось яке оповідання:

«Вавилоняни переходять мовчанством (ніби то: не вивчають зовсім) початок усіх річок, але приймають дві первісні сили: Тауте і Апасон, роблячи Апасона мужем Тауте, а сю називаючи матір'ю богів, її одинокий син — Мойміс, у якому я бачу духовий образ усього світа, що повстав із обох первісних сил. Далі з них повстало нове покоління: Ляхе і Ляхос, а потім третє — Кіссаре і Ассорос. Від цих потім троє: Амос, Іліль і Аос. Син Аоса і Дауке був Бель, у якому вони бачуть творця всього світа.»

Довгий час не знали вчені, що зробити з тим оповіданням, чи вважати його правдивим, чи може пустою видумкою пізніх письменників. Аж у ХІХ. віці, коли почали розкопувати старі руїни Вавилону, Нініве та інших міст передньої Азії, коли повідавали в руїнах дуже стародавні писма (на 2 й 4 тисячі літ перед Христом) і навчилися відчитувати та толкувати їх, вивчилися також оповідання Бероза та Дамасція. Між іншими прастарими пам'ятками письменства віднайдено також цілу вавилонську поему про сотворення світа, списану на сімох глиняних табличках стародавним, так званім клиновим письмом¹⁵⁾. Правда, ті таблички, що довгі тисячі літ лежали в землі під руїнами палати асирійського царя Ассурбаніпаля, віднайшлися потовчені і сильно ушкоджені; багато слів і віршів пропало, з інших лишилися хіба шматочки; та все таки з того, що лишилося і відчитано доси, можна мати досить повний образ того, як виглядала ціла поема. По її початкових словах її називають у науці «Інума іліш».

Подаю тут у перекладі важніші місця тої поеми, в якій крім її уривковості доси ще багато не вивчено:

Перша табличка.

1. Коли в горі не звалося ще небо,
2. земля в низу не мала ще імення;
3. коли Апсу, найперший, що їх сплотив,
4. і хаос Тіямат, мати їх обоїх,
5. змішали свої води до купи;
6. і поле ще не утворилося, ані лугів не було видно,
7. коли з богів ніхто ще не почався,
8. ніхто не мав імення, доля не судилася,
9. тоді були утворені боги, у самому (небі),
10. повстали перші Лягму й Лягаму (...)
11. Віки минули (...)
12. Тоді були утворені Аншар і Кішар¹⁶⁾, а над ними (...)

Дальша частина таблички викришена так, що крім кількох розрізнених слів не можна відчитати нічого. Та вже сей початок цікавий для нас тим, що потверджує оповідання Дамасція і дає можливість віднайти вавилонські імена названих ним божищ, та їх значіння. І так Дамасцієва Тауте, се очевидно Тіямат, «прамати» всіх річок і разом вода; її муж, «найперший, що сплотив усе», Дамасцієв Апасон, по вавилонськи називається Апасу, і також значить первісне море, океан. Але назва Тіямат — се не що інше, як та Тегом, та первісна вода, яку ми бачили в жидівським біблійним оповіданням. В Біблії вона стоїть як щось неясне, один-однісінький раз, як позичка з далекої чужини; тут у вавилонській поемі про ту Тіямат говориться багато, описується її докладно, — так і видно, що не Вавилонець узяв її з Біблії, де про неї крім не виразної

згадки її назви не знають нічогісінько але той, хто писав біблійне оповідання, чув видно якийсь неясний відгук вавилонської поеми і втягнув його в свою повість.

В тім першій уривку першої таблички не згадується нічого про первородного і єдиного сина Апсу й Тіямат, якого Дамасцій називає Мойміс, а вавилонська поема далі Мумму; в знищених уступах говорило ся очевидно про утворення дальших богів. На обороті тої самої таблички маємо вже шматочки дальшого оповідання, як найстарші, первісні боги, Апсу й Тіямат і їх син Мумму сердять ся на молодших, що силкують ся забрати вдасть у свої руки¹⁷⁾.

35. Апсу відкрив свої уста й мовив,
36. рік слово до величної Тіямат:
37. «Що духу переплутаю їх шлях,
39. і знівечу їх дорогу.
40. Нехай затихне голос їх і горе їм буде».
41. Коли Тіямат почула се,
42. кинула проклятем і мовила:
45. «Що духу вирушимо проти них,
46. Щоб їх шлях був непрохідний!»
47. Відповів Мумму до батька свого Апсу,
48. згодив ся послушний на його раду:
49. «Нумо, розвідаймо їх дорогу!
50. швидко вона заплутається, стане як ніч.
51. Коли почув се Апсу, засяло лице його,
52. бо думав лихо богам, своїм первородним.
53. Як лев розсердив ся, як...
54. його коліна тремтять, голова хитається
55. від зла, яке надумали своїм первородним¹⁸⁾.

На третім стовпці тої першої таблички, дуже знівеченім, говорить ся про те, як Тіямат готується до бою з богами, творить одинацять страшилищ — ящірок, драконів, велетнів, скажених псів, гадюк, чоловіко-скорпіонів і кладе над ними начальника Кінгу:

І дала йому таблички судьби, і поклала їх йому на груди.

138. «На, і нехай твій суд незмінний буде, що вийде з твоїх уст, най стоїть міцно»¹⁹⁾.

Друга табличка.

Про сі приготування чує Аншар і кличе свого сина Ану. Він зразу радить йому поспробувати переговори:

73. «Мій сину, Ану, сильний і могутній,
74. великий в силі, в нападі незломний,
75. іди до неї, стань перед Тіямат,
76. най не палає так її утроба, най її серце віддихне вільнійше.
77. Вона уперта, слухати не любить, –
78. промов до неї, най затихне трохи»²⁰⁾.

Ану йде до домівки Тіямат, але не може розмовити ся з нею і вертає назад. Тоді виступає представник наймолодшого покоління богів, Мардук, син Еа:

Коли почув батьківську мову Мардук, урадувалось його серце дуже

132. й таке сказав до свого батька слово:
133. «О пане боже, доле всіх богів великих,
134. коли я маю справді як ваш местник
135. устати і подужати Тіямат
136. і вас спасти, то і всі ви ставайте довкола мене, давайте мені долю поміж усіма вами найзначнійшу!

137. Коли всі ви у божеській палаті у радощах сидітимете вкупі,
138. нехай я сам, як лиш створю рота, замісто вас усьому суджу долю.
139. Що я зроблю, най те без зміни буде, що я поставлю най те не зхитнеть ся,
140. що я скажу, най буде невідкличне». ²¹⁾
Се значить, за свою боротьбу з Тіямат Мардук, один із наймолодших богів, жадає для себе становища найвисшого, верховного бога. Побачимо далі, яке се мало значінне.

Третя табличка.

Почувши се Аншар посилає свого післанця Гаґу до найстаршого богів Лягму і Лягаму, найстарших після Апасу й Тіямат, і просить у них таблиць судьби для Мардука.

125. Як Лягму й Лягаму почули се,
126. то крикнули: «Ой лишенько!» Що сталось!
127. Що там змінило ся, що вони бють ся?
128. Не розуміємо, що виробля Тіямат».
129. І підняли ся, рушили в дорогу;
130. усі великі боги, що судять долю,
131. усі пішли до Аншара на раду,
заповнили весь дім його широкий,
132. і цілували одні одним лиця,
і всі збирались у одну громаду.
133. І говорили, сіли до пиру,
134. і їли хліб пшеничний, пили вина.
135. і моц солодкий відмінив їх думи.
136. А як уже до п'яна напили ся,
як тіла їх роздуло від напою,
137. тоді найшла на них велика втома,
запаморочив хміль їх ясні мисли,
138. Тоді то Мардуку, своєму внуку
і местнику вони судили долю ²²⁾.

Четверта табличка.

Широко описуєть ся церемонія, як боги в п'янім стані роблять Мардука верховним богом, та ми пропускаємо сей опис і переходимо до того, як Мардук готуєть ся до бою з Тіямат і її військом. Боги дають йому непоборну зброю і говорять:

31. «Іди, відріж жите ти від Тіямат,
32. най кров її вітри знесуть у безвість.»
33. Коли оттак боги батьки судили
незмінну долю Мардукови Белю,
34. бажали ще йому в дорогу щастя.
35. Він лук зігнув, щоб був йому за зброю,
36. і спис зострив, щоб мав в руці оружє,
37. і булаву тяжку взяв у правицю,
38. повісив з боку лук і сагайдак.
39. Перед собою блискавку зробив він,
40. огнем жеручим наповнив все тіло.
41. Обставив сіти, щоб у них зловити
Тіямат праматір...
42. Обставив сіти на всі штири части,
щоб не могло ніщо втекти від нього,
43. на південь, північ і на схід і захід,
під бік їй сїть поставив від усюду,

44. дар батька свого Ану.
45. І сотворив злий вітер, гураґана,
46. і бурю й слоту, четверякий вітер,
і вітер, що ніхто догнать не може.
47. Тих сім вітрів, що сотворив, пустив він,
48. аби розбурхали Тіямат, маму.
49. Підняв господь ту бурю, свою зброю,
50. і сів на віз, незломний твір страшний,
запряг до нього четверню свою
і заховстав летючі, дивні коні.
З зубів їх бризька піна їдовита;
вони скидати вміють і топтати,
безстрашні в битві і страшенні в бою...
57. Одяг господь на себе страх, погрозу,
58. і голову покрив нестерпним блиском.
59. Подав ся в путь, держав дорогу праву
60. туди, де мати Тіямат стояла,
туди звертав лице своє.
61. В устах держав він зіля заклинання
62. і спис узяв правицею міцною.
65. Зблизив ся пан, поглянув бистрим оком
аж у нутро праматери Тіямат,
66. поглянув пильно на її любимця,
на того Кінґу... Як на нього глянув,
всі думки у нього помішались,
70. і ум його зламав ся, розв'язались
його всі вчинки...
71. Тіямат же карку не похилила,
72. ригнула з повних уст йому зневагу:
73. «Чи то тебе боги отак шанують?
74. Перед тобою устають, як входиш?
Свої місця покинули почесні,
а на твоє найнижше поставали?»
75. На те підняв господь велику бурю,
76. і мовив так до лютої Тіямат:
77. «Ти превелика, що знялась високо,
78. що серцем загоріла ся до бою
з великими богами...
Ти прокляла своїх дітей, а моїх
батьків, зненавиділа їх...
81. Коханцем своїм ти зробила Кінґу,
його звільнила від законів божих;
84. богам, моїм батькам, ти зла бажала,
їм призначила ти всю злобу.
85. Ану тепер шикуй своє все військо,
держи на поготові свою зброю!
86. Стій! Я і ти поборемо ся зараз!»
87. Коли почула ті слова Тіямат,
88. зробила ся вона мов божевільна,
89. мов без ума, і крикнула страшенно,
90. аж до коріня затремтіли разом

91. всі кости в неї. І проговорила
закляте чародійське, кинула
92. слова віщунські. Тай боги, що в битву
готовились, заклили свою зброю.
93. Ось виступили Тіямат-прамати
і всевідущий між богами Мардук,
94. до бою стали, вирвались до битви.
95. Та пан простяг свою грізну правицю
96. і обкрутив її своєю сітю,
і гураган, що був за ним як служка,
97. пустив наперед себе. Ось Тіямат
свою пащеку розняла як могла,
98. та він впустив до неї гурагана,
щоб їй не міць була уста замкнути.
99. Він обтяжив живіт її вітрами
невтишними, що серце в ній колотять,
100. і не дають уста її замкнутись.
101. Тоді він спис у низ, прошиб живіт їй,
102. розтяв нутро їй, розпанахав серце,
103. спроміг її, жите її знівечив,
104. звалив її як труп, сам став на ньому.
105. Оттак убивши Тіямат, привідцю,
106. він розполошив і її все військо,
розбив їх лави; задріжали разом
боги, що вибрали ся їй на поміч,
і всі, що йшли її сторонниками.
Вони злякались, рушили на втеки,
тил подали, жите своє спасали;
110 та тут вони попали ся у сіти,
що їх обціпили — втікати годі.
Він їх обціпив, поламав їх зброю,
у сіль закинув, обмотав в тенета,
аж своїм ревом сьвітову безодню
вони сповнили. Впав на їх хребти
бич його гніву, і в темниці темні
115. замкнув на віки. Одинацять творів,
що бігли з нею, мов чортів громада,
начинені жахом...
він шнурами опутав, сили їх
зв'язав, їх опір бгав собі під ноги.
І Кінгу, що був велетень між ними,
120. він поборов...
і видер в нього таблиці судьбові,
своєю запечатав їх печатю,
собі за пазуху поклав їх.
Отак зборовши і розтороцивши
всіх ворогів, противників страшних,
125. він привернув Аншара верховладу
і осягнув весь намір Нугдїмуда,
могутній Мардук. На богів побитих
вложив тяжкі, нерозривні окови,

і повернув до вбитої Тіямат.
І став господь на груди тій Тіямат,
130. і розколов їй череп безпощадним
своїм небесним бердишем, розрізав
крававі жили, й кров її віддав
вітрам північним занести у безвість.
Се бачучи батьки його зраділи,
кричали втішно і веліли дари йому зносити.

135. Тоді спочив господь, оглянув пильно
той труп Тіямат, кадовб розділив,
і сотворив із нього дивне діло.

Він розділив його на дві частини:
одну частину підійняв у гору,
зробив із неї кришку — синє небо,
засунув ретязь і поклав сторожу
140 і наказав їм води не пускати.

Сам обійшов він небо і оглянув
усі місця, став против океану,
против оселі того Нугіммуда,
А зміривши глибокiсть океану,

145. побудував великий дім Ешара,
поклав поверх небесного склепіння,
щоб Ансу, Бель, Еа жили у ньому.²³⁾

Із дальших табличок лишилися дрібні шматочки. З них довідуємося, що на п'ятій табличці описувалося подрiбно сотворення світа, а власне сонця, місяця й з'візд. Із шостої таблички, де говорилося іменню про сотворення звірів і людий. знайдено поки що два відривки, в яких оповiдається як Мардук творив людий:

1. Почувши Мардук сю богів промову,
2. задумав сотворити ще штучнiйше.
3. Розкрив уста, сказав до бога Еа,
4. відкрив йому, що у нутрі надумав:
5. «Візьму я кров, і кість я утворю,
6. і зроблю чоловіка, щоб він був (...)
7. сотворю чоловіка, щоб замешкав (землю),
8. аби встановилася служба богам, й щоб будувались їм сьвятині.²⁴⁾

Як бачимо отже — шеста табличка для нас найінтереснiйша іменню тим, що вона подає нам старовавилонський переказ про сотворення людий. Подібність того переказу з біблiйною казкою є очевидна.

І так вже з перших слів шестої таблички довідуємося, що сотворення чоловіка уважав Мардук вершком свого акту творення, зі всім так само як і Ельогiм творить перших людий в жидівській казці. Навіть нарада Ельогiм перед сотворенням чоловіка, про яку коротко згадує книга Битія, мала собі далеко докладнiйший взiрець у вавилонській поемі. Що Мардук сотворив чоловіка з глини замiшаної кровю, і то своєю власною кровю, се оповiдає й Бероз говорячи, що він відрізав собі голову, своєю кровю замiсив глину, і з неї сотворив чоловіка.

Преінтересним являється в старовавилонському оповiданню причина сотворення чоловіка. І так ми довідуємося з шестої таблички, що Мардук вислухавши думку інших богів постановив сотворити чоловіка тому, щоб «встановилася служба богам, й щоб будувались їм сьвятині».

Інакше й не могло бути! Як бистроумно запримічує в одному місці проф. Ястров, –Вавилоняни сотворили собі богів на свій образ, та тому й приписували їм усякі людські прикмети й потреби. Вавилонські боги мають жінок-богинь й плодять дітей. Вони є царями, але як такі вони не лише мусять мати царства, але й сотворіння, щоб їм служили, та складали жертви. Бо і який кому хосен бути богом, а не мати вірних, і сьвятинь, в яких приносилось би жертви? З відтиля се і пішло, що діточа уява старинних Вавилонян подала причину сотворення людей «службу богам й будованне сьвятинь».²⁵⁾

Та — як знаємо — таких самих «мудрощів» учать попи нелітних дітей по нинішний день. По думці попів чоловік ще й нині жиє лише на теє, аби «богови служив (т. є. попам усю свою кервавицю давав), а по смерти царство боже собі заслужив». Зівсім так само як перед 4-6 тисячами літ в старинній Вавилонії.

Сема табличка поеми кінчить ся величаннем бога Мардука: тут знов коротко перечисляють ся його діла, поборенне Тіямат і сотворенне сьвіта з частий її трупа, а про сотворенне чоловіка кажить ся так:

29. Той, що людей сотворив, щоб спасти їх,

30. милосерний, що годен давати жите;

31. хай живуть і не забудуть ся його слова

32. в устах чорноголових, творів рук його.²⁶⁾

Що й інші частини біблійного оповідання про сотворенне сьвіта мали собі взірці в вавилонських переказах, на се маємо доказ у однім уривку вавилонської вірші, мабуть неналежної до поеми «Інума іліш», де говорить ся ось що:

Коли всі боги зробили сей сьвіт,
збудували небо, поклали землю,
сотворили істоти з живою душею,
худобу полеву, звірів по полях.²⁷⁾

Як бачимо, навіть те розріжненне звірів від худоби, на яке ми звернули увагу при розборі першого біблійного оповідання, було вже у Вавилонян.

Отся поема, зложена певно на пару тисяч літ перед написаннем тзв. Мойсеєвих книг, вводить нас у той замерклий сьвіт народних вірувань та оповідань, які принесли з собою Гебреї до Палестини і з яких помалу, протягом довгих віків, виробила ся віра в одного бога. Мойсееве Битіє стоїть, можна сказати, на другім кінці того ряду: вавилонський Мардук став уже одним Богом, біблійним Ельогім (одиничне число Ель, вавилонське Ілю, означенне всякого бога). В першім жидівськім оповіданню бачимо ще глухі згадки про боротьбу тих Ельогім з первісним океаном — Тіямат-Тегом, але всі подробиці тої боротьби забуті або вмисно відкинені тим, хто списував оповіданне, а Ельогім творить сьвіт самим своїм словом.

Не треба одначе думати, будьте би повисше старо-вавилонське оповіданне про сотворенне сьвіта було одиноким. Подібних казок знали старинні Вавилоняни більше, й кілька з них заховалось в згаданих вже нами старовавилонських табличках по нинішний день. Одно особливо старинне, старовавилонське оповіданне про сотворенне сьвіта, рай та потоп, відкрив недавно Др. Арно Пбель в ніппурській колекції табличок, що переховують ся в Пенсільвенськім Університеті. В колекції ж університетського музею в Філядельфії найшов Г. А. Бартон інтересне старовавилонське оповіданне про сотворенне чоловіка та про початки рільництва і культури взагалі. А дальші нахідки не виключені!

Усе те будить серед учених людей усього сьвіта незвичайне заінтересованне й являєть ся проречистим виясненнем старої загадки, чому то в старожидівських казках про сотворенне сьвіта, захованих в старожидівських «сьвятих» книгах, находимо аж два, в многих точках противорічні собі оповідання.

Серед так великого багатства казок про сотворення світа та старинного Вавилону закружлялось в голові не одного старожидівського рабіна. Алеж бо й серед Жидів переходило з уст до уст чимало таких самих казок. Лише, на жаль, з них заховалось по нинішні часи дуже мало.²⁸⁾

В кождім одначе разі належить запримітити, що глядячи загально — старовавилонські оповідання про сотворення світа являють ся в повнім значінню слова »nature myths», з дуже блідою спірітуальною (духовою) закрускою. Що правда — чоловік сотворений з крові і кости богів, отже й вказано, що жите походить від богів, та що чоловік стоїть вище звичайних звірів. Та вжеж призначення чоловіка дуже обмежене: він має служити богам й будувати їм святині. Се все. І се є останнє слово в поглядах вавилонсько-асирійського світа на становище чоловіка в природі». Безмежно більше духової закруски надали тим самим старинним казкам Жиди, у своїх перерібках²⁹⁾.

VII. Жиди перейняли свої казки від Вавилонян і інших сусідних народів

Питання про те, хто сотворив світ і хто зробив усе те, що є довкола нас, належить до найперших питань, які завдає собі людська дитиняча ще думка, і на які шукає відповіді. Розуміть ся, в таких справах тисячу раз лекше завдати питання, як відповісти на нього. Дитиняча людська думка відповідає на таке питання дитинячим способом: те що бачить довкола себе, переносить на весь світ і на його початки, уявляє собі творця світа як майстра, будівничого, тільки обдарованого більшою силою від будівничих людей. Увесь світ, се величезний будинок, поставлений на взірць земних будинків. Єгиптянин, що привик був будувати квадратів піраміди, храми, гробниці, уявляв собі також землю величезною квадратною будівлею. Тойже Єгиптянин, що привик був робити ріжнородну посуду з глини на гончарським точилі, уявляв собі свого бога Хнуму, як він на гончарським точилі виліплював з глини світ у виді великого яйця, або на такімже точилі виліплює з глини пару людей, — і ми бачимо сей єгипетський образ перенесений живцем також до першого біблійного оповідання про сотворення світа. І взагалі історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кождім ступні свого культурного життя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часом, коли культурне жите підіймаєть ся на висший ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також понятє про Бога робить ся висше, більше духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-теслю, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся инакше або забувають ся, а їх місце займають иньші, про бога-войownika, бога-царя, бога-праводавця, а далі доходить і до найвисшого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя.

В жидівських, біблійних оповіданнях про сотворення світа, які ми розібрали висше, сей перехід затемнений і полишив по собі лише невеличкі сліди, такі як сидження духа божого на водах, як згадка про вдихання чоловічого духа в ніздрі, про винимання його ребра. Та над усіма тими дрібницями панує величній образ Ягве, всемогучого бога, що заслони собою особи вавилонських та єгипетських божищ, які колись виступали як творці світа.

Далеко виразнійше видно сей перехід від первісних до новіших богів у вавилонській поемі і для того ми ще на хвилю вернемо до неї.

Поема малює нам первісний стан світа передтворенням, те що в Біблії названо Тогу-вабогу, отже первісний океан, із якого з часом уродили ся покоління иньших божищ поки дійшло до сотворення нашого видимого світа. Можемо догадувати ся, що всі ті темні та дивовижні божища повстали в фантазії людей на пів диких, що жили безладно по лісах та полях і не

знали над собою ніякого порядку, ніякого закона крім страховищ непереможної природи — моря, повені, грому, пор року, сонця, дня і ночі. Перехід від того первісного стану до культурного життя був дуже повільний, тривав довгі тисячі літ і докопував ся серед страшної боротьби між людьми. Се переносить уява пізніших людей і на небо: перехід від первісного, невідпорядкованого світа до нашого довершаєть ся при помочи страшної боротьби молодших богів супроти старших. Се бачимо у всіх старинних мітольоґіях: у Єгиптян у оповіданнях про війну Озіріса з Тифоном, у Греків у оповіданнях про війну Зевеса з Кроносом, Зевеса або й Атени з гігантами (велетнями) і т. д.

Та що найцікавіше для нас у вавилонській поемі, се те, що при творенню світа виступає на перше місце Мардук, наймолодший із богів. Се наводить нас на дуже важний історичний слід. Мардук був богом Вавилону. До недавна ми не знали початків історії того міста і для того й значінне виступу того бога не було нам ясне. Та тепер із нововіднайдених написів відомо, що Вавилон не був першою коліскою людської цивілізації і старовавилонської держави; що були над долішнім Евфратом міста, які многі сотки, а може й тисячі літ перед Вавилоном мали вже свою цивілізацію і свої святи оповідання. До таких міст належали головні міста Ур, Ерех, Ніппур, Еріду; кожде з них мало також свого місцевого бога. Пізніше, коли з тих міст утворила ся одна держава, злучено також їх окремих богів у одну божеську фамілію. Між богами тих найстарших міст нема Мардука, але в Ніппурі був обожаний Бель. Пізніше, на яких 2000 літ перед Христом, Вавилон під проводом свого великого царя і законодавця Гаммураб³⁰⁾ робить ся столицею великого царства, і його місцевий бог Мардук, «наймолодший бог», так само як Вавилон був наймолодшим між великими містами, робить ся паном над старшими богами. Цікаво, що з його іменем звязуєть ся нерозлучно імя ніппурського бога Бель, — видно, що Ніппур, стояв в тіснім союзі з Вавилоном, і можна догадувати ся, що те, що повідаєть ся в нашій поемі про Мардука, відносило ся колись до Беля, що первісно був окремим богом від Мардука.

Як виглядали старші, передвавилонські оповідання про Беля і сотворенне світа, ми поки що не знаємо; можливо, що ще удасть ся відкопати деякі їх останки в великих руйновищах тих прастарих міст південної Вавилонії. Тепер знаємо тільки, що наведена висше поема про сотворенне світа і багато иньших реліґійних віршів та оповідань були зложені в Вавилонії. Певна річ, що автори тих віршів користували ся давнішими, передвавилонськими повістями про ріжних місцевих богів, але не менше певне й те, що вони робили в них значні зміни, надавали їм нове значінне, щоб усюди вивисшити свого національного бога, Мардука.

Як бачимо — політика грала значну ролю не лише в творенню людських відносин і законів, але також у творенню небесних богів.

А на закінченне іще одна увага.

Відома річ, що після старожидівських вірувань Ельогім творив світ шість днів, а семого відпочивав. Тепер же знаємо, що старовавилонські перекази про сотворенне світа були списані на сімох табличках. Що теє містичне число табличок мало також свій вплив на «сім днів» старожидівської казки про сотворенне світа, се не улягає сумнівови. На теє й звернули учені свою увагу.³¹⁾

Закінченне

Жиємо в часах, в яких на наших очах довершуєть ся грандіозна переоцінка старих вартостей.

Доконуєть ся вона й на полі невідмінних, як здавалось до недавна, реліґійних вірувань.

Усе те, в що досі вірило ся як в неоспориму, бо самим Богом обявлену правду, розсипаєть ся в порох, й невеличкий гурток оборонців старих поглядів питає себе з нетаємним переляком:

— Що дальше нам діяти, й на чім набудуче операти ся, коли Наука розбила безпощадно і безповоротно тверду скалу, на якій опералась досі уся наша дотеперішня віра?

— Досі, — кажуть вони, — усе було таке ясне, просте і певне... Ми мали в руках Біблію, якої правдивости не заперечував ніхто — як то кажуть — від дошки до дошки — й ми усі вірили, що від першої книги Битія аж до відкриття св. Івана усе було непомильним словом самого Бога. Та тим часом — як невимовне болючі розчаровання принесли нам останні великі відкриття Науки... Нам доказали незбитими аргументами, що ми милили ся що до авторства і часу писання св. книг, виявили нам, що історичні вісти в многих місцях Біблії дуже а дуже непевні, та що нам належить уступити з многих місць, на яких ми операли нашу віру й в яких шукали жерела потіхи для наших душ... Порівняна релігія доказала, що чимало з того, що ми вважали питомим єдино жидівській релігії, в дійсности находить ся в релігійних віруваннях многих народів на усім сьвітї... Наука і археольогія засьвідчили безмежну давнину людського роду й спорідненне людини з нисшими сотворіннями, й виявили уся нашу ефемеридну марноту в Всесьвітї... — «В що ми можемо ще дальше вірити?» — питають вони залякано, — й отримують з усіх усюдів одну, тверду й холодну як сталь відповідь:

— Пишіть: «пропало»... Панованне теольогії й попів скінчило ся на віки.

І інтересне при тім теє, що такі і подібні їм голоси підносять не якісь там «безбожники» або «недовірки», але самі попи, і то найсьвітліші їхні уми, самі сьвітила, визначні учені й професори університетів.

(Тії, що читають по англійськи, найдуть повисші гадки в слідующих цінних книгах:

The Bible, its Origin, its Significance and its abiding Worth, by Prof. A. S. Peake, D.D. — Hodder & Stoughton, London, New York, Toronto.—Chapter I., The Situation, pp. 4-10.

The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism, by James Orr, D.D. — London, James Niebet & Co., Ltd., 1908, pp. 396-730.

І що ж то викликало в релігійних поглядах сучасних людей так радикальний переворот?

Відповімо коротко: Наука.

Згаданий висше проф. Пік пише про се ось так:

«В першій мірі треба згадати тут зміну, яка наступила в усім нашім розумінню і погляді на вселенну («our whole conception of the universe»). Ми не жиємо вже в часах Птольомейської теорії, коли то землю уважали осередком сьвіта й представляли собі її як кружок, над яким уносить ся небо поверх твердого склепіння, не так дуже й далеко від нас, а під яким містить ся підземелле, домівка померших, або — як пізнійше думали — домівка грішних душ — пекло. Копернікова теорія змінила цілковито наш погляд на вселенну, компромітуючи при тім основно християнську теольогічну систему, яка наперекір усім очевидним вислідам Науки тримаєть вперто перестарілої теорії про вселенну («antiquated theory of the universe») навіть по нинішний день. В слід за тим пішов так званий »Lower Criticism, Higher and Historical,» Т. Є. нисша, висша й історична критика так зв. «сьвятих» книг жидівського й християнських народів. Та вже найбільш підкопала їхню повагу Новітня Наука.

Ґеольогія (наука про землю), а опісля теорія, а радше (в сьвітлі останніх наукових результатів) закон еволюції опрокинули безповоротно біблійну казку про сотворенне сьвіта в шістьох днях,

й навчання про подрібне творення та про коротенький час, який Біблія визначає існування людського роду на нашій землі».

В останніх же часах сей конфлікт (боротьба) між Біблією і фізичними та біологічними науками скріпили ще сильніше чудові просто здобутки археології.

Завдяки їм ми маємо нині в наших руках незбиті докази не лише про величезну давнину людського роду на землі, але також однаково важкі й абсолютно певні й безумовно переконуючі сліди й величаві останки незвичайно давньої й високорозвиненої людської цивілізації в часах, які попередили цілі тисячліття добу, до якої біблійна хронологія (літочислення) прив'язує сотворення першої пари людей!

Ба, — але поминувши навіть такі спеціальні питання, а радше біблійно-наукові непорозуміння, як приміром казка про сотворення небесних тіл «четвертого дня», або казка про Потоп і т. п., — нам кажуть нині навіть таке, що уся Павлова теологія (а відомо, що властивим творцем християнської релігії був Павло) оперує на припущенні, що третя голова Биття (казка про первородний гріх) містить оповідання про дійсний факт або подію, — а тимчасом нині доказано усю безпідставність такого припущення!

Вкінці, як сказано вже, чимало причинила ся до підкопання поваги Св. Письма так звана Компаративна або Порівняна Релігія. Пильне, терпеливе й симпатичне студіювання не-християнських релігій, якому десятки талановитих учених посвятили усе своє життя, виявило на денне світло безліч чудових подібностей й понять, які досі уважали люди виключно біблійними, а які не лише що не є зівсім біблійного походження, але навпаки в багатьох випадках є хронологічно багато вчаснішими, а просто запозиченими Жидами з інших, ще раніших релігійних вдумок. (Про усе сказане вище гляди цитований уступ в книзі проф. Піка.)

Та вжеж поміж усіма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релігійних вірувань теперішньої доби, перше місце займає археологія.

»Nothing in the whole course of last century is more remarkable than the recovery of the knowledge of ancient civilizations through the labours of explorers and the successful decipherment of old inscriptions.»— так твердить учений професор Опп, і зівсім справедливо (по нашому: «Протягом усього минулого століття ніщо не є так помітним як відзискання знання старинних людських цивілізацій завдяки працям великих експлораторів (відкривачів), й завдяки щасливому відчитанню старинних надписів»). В першій половині 19-ого століття віднайшли учені ключ до відчитання прастарих єгипетських надписів (гієрогліфів), а в другій половині того ж століття навчили ся учені (після великих зусиль) відчитувати пра-прастарі старо-вавилонські (халдейські) й асирійські надписи. Завдяки тому наші відомості про прадавні часи в бувальщині людського роду збагатили ся безмежно й вийшли далеко далеко поза межі біблійної казки про сотворення світа й першої пари людей.

В світлі тих великих археологічних відкриттів останніх десятиліть показало ся, що в часах, коли жидівського народу ще не було на світі, в Єгипті, Вавилонії і Ассирії жили народи, які розвинули вже тоді дуже високу й незвичайно інтересну цивілізацію. Протягом довголітніх важких праць, виконуваних серед невимовно тяжких умов в далеких країнах, під пекучим полуденним небом й серед непривітних, напів диких племен, учені ріжних культурних народів (англійські, французькі, німецькі, російські, американські) добули з землі преінтересні останки людської праці і думки, які кинули багате світло на мову, звичаї і обичаї, штуку і ремесла, організацію і релігійні вірування прадавніх народів, що жили, працювали і змагали ся на багато тисяч літ до Христового різдва, розвинули у себе високі цивілізації, — й згодом щезли безслідно з лиця землі... Щезли самі, а разом з ними загинула навіть і пам'ять про усі величні здобутки їхнього генія. І коли б не згадані праці тих великих учених, ми б і досі не знали нічого про сі

прадавні часи замерклої бувальщини давно загинувших народів, не знали б і сього, що іменно їм завдячували Жиди свої космогонічні (про початок світа) і всякі інші казки, перекази і вірування.

Більш 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досі учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, oprіч великого числа усяких інших предметів домашнього й публичного вжитку тих прадавніх народів. Усі ті дорогоцінні пам'ятки дали можливість ученим змалювати нам докладно образ життя, звичаїв і обичаїв, інституцій й релігійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гіттітів, Єгиптян і пр., й показали понад усі сумніви, що культурне життя тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину шість, сім а може і більше тисяч літ перед Христовим різдвом. (Порівняй: Hilprecht, H. V.: Explorations in the Bible Lands during the Nineteenth Century, 1903, pp. 391, 542.)

Виїмкове великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбаніпаля, а опісля й таблички знайдені в другій славній старовавилонській бібліотеці в Телло, відкопані славним французьким ученим De Sarzec. в останніх часах велике вражіння викликала в цілім культурнім світі відомість про відкопання третьої прастарої бібліотеки в старовавилонській місці Ніппур. Розкопки в тім місті ішли під проводом американських учених (професорів пенсільвенського університету), а найбільш сенсаційною стороною наукових здобутків тих розкопок є теє, що, як здогадуєть ся проф. Лангдон, прастарі книги (т. є. таблички) ніппурської бібліотеки є відписами ще старших старовавилонських книг, які переховували ся в однім з найстарших міст усього світа, в прастарім халдейським Ур, або Уру.

Тут в прадавніх часах стояла величава св'ятиня бога місяця Сіна або Наннара, а в її мурах й містила ся найдавніша на всьому світі бібліотека.

Які книги і записки примістили в ній старинні мешканці тої країни? Як далеко в глибину істновання людського роду на землі сягають вони? Чи заховались в них ще старші перекази людського роду про початки світа, — старші від тих, що їх знайдено в нінівській та ніппурській бібліотеках, а які — як вже знаємо — стали першовзорами для аналогічних (подібних) казок жидівського народу?

А передовсім — чи заховались вони в руїнах урської св'ятині по нинішній день, аби засвідчити усьому світові про безмежну давнину істновання людського роду на землі й його прадавню цивілізацію, — на усі ті питання дадуть нам докладну відповідь американські учені вже в короткім часі. Приготовання до розкопок руїн ніппурської св'ятині вже почали ся. Як будемо жити, познакомимо ся і з ними.

Коментарі

¹⁾ Charles Robert Darwin родив ся 1809 р., умер 1882 р. Один з найбільших учених світа. Знаменитий дослідник природи й автор многих наукових творів, з яких слідуєчі два творять радикальний зворот в дотеперішних дослідках природи:

1. - On the origin of species by means of special selection, 1859.

Сю книжку перевели німецькі учені на свою мову три рази: 1863, 1883 і 1902 р. Окрім того переведено сю многоважну книгу на усі культурні мови цілого світа — крім української.

2. - The descent of man and on selection in relation to sex, 1871.

Вплив Дарвіна на дальші досліді природи був так великий, що його названо Коперніком або Ньютоном «органічного світа». Зразу оборонці старовини накинули ся на знаменитого ученого безпримірними лайками, але згодом мусіли замовкнути перед непоборними його доказами. Правда побідила!

²⁾ Агностицизм — слово грецьке й означає в новітній англійській філософії напямок споріднений з так званим трансцендентальним ідеалізмом (Новокантіанізм), що займаєть ся лише тим, що можна нашим розумом певно поняти, а навпаки виключає з обсягу філософії усе теє що в непонятне (на примір: остання причина річий, бутє і суть Бога і т. п.) Так отже Агностицизм ріжнить ся від Атеїзму (безбожність) тим, що не заперечує божества, але заявляє, що не може про се нічого знати. Творцями Агностицизму були славні англійські учені Гоксли (Huxley) і Г. Спенсер (Spencer.)

³⁾ Останні наукові досліді ствердили й поглибили Дарвінові думки. Хто читає по англійськи, може довідатн ся про теє докладнійше з слїдуючих знаменитих книг, що вийшли недавно:
1. – Prof. G. F. Scott Elliot: Prehistoric Man and his story. With 64 illustrations & diagrams. — London, 1915. — Сторін 1-400.

2. – Henry F. Osborn: Man of the Old Stone Age. Their environment, Life and Art. New York, 1916. — Сторін 1-26 і 1-545. — З многими образкамп. — Опис тої книги найдете в другій і третій книжці «України.»

⁴⁾ Порівнай:

Skinner: Commentary on Genesis.

S. R. Driver: The Book of Genesis, 1904.

Gunkel: Die Sagen der Genesis, 101, — а передовсім: Schoepfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, Goetingen, 1895.

Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alten. Orients, 1904.

Schrader: Keilinschriften und das alte Testament, 1883.

Loisy: Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genese, 1901.

Zimmern: Bihlische und babylonische Urgeschichte (Der alte Orient, 1901).

Budde K.: Die biblische Urgeschichte.

Pinches: The old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia, 1902.

Вкінциж найновійші праці Ястрова, Кінґа, Локенбіла, Бартона і пр.

Дуже поучаючою і пожиточною вважаю статю професора M. Powis Smitha під заголовком:

Some Problems in the early History of Hebrew Religion. (A. J. S. L., 1916.)

Про спір викликаний славною книжкою проф. Делїцша п. з. Bibel u. Babel, читай:

Oettli S.: Der Kampf um Bibel und Babel, 1903. З тою часу виросла на повисшу тему великанська література на всіх мовах усього культурного світа.

⁵⁾ Учені написали про Мойсея та про буцім то ним зложені сьвяті книги жидівського народу чикало книг. Хто читав по німецьки довідаєть ся про усе те дуже докладно з знаменитої книги німецького ученого Г. Грессмана п. з.: *Mose und seine Zeit*, Goettingen, 1913.

⁶⁾ Про усе те учені ріжнііх народів написали чимало книг. Найважнійші з них є слідуучі:

По французьки:

Delegation en Perse. Memoires publics sous la direction de M. J. de Morgan, delegue general. Tome IV. Textes Elamites — Semitiques, deuxieme serie, par V. Scheil, Profeseur a l' Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux, 1902.

По німецьки:

Prof. Dr. D. H. Mueller: *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhaeltnis zur mosaishen Gesetzgebung sowie zu den Tafeln. — Text im Umschrift, deutsche und hebraeische Uebersetzung, Erlaeuterung und vergleichende Analyse — Wien, 1903 (Alfred Hoelder).*

По польськи вийшов той самий твір віденського ученого під заголовком: Dr. D. H. Mueller: *Ustawy Hammurabiego i ich stosunek do ustawodawstwa mozeszowego jakotez do dwunastu tablic.*» — *Wydanie polskie. — Stryj, 1905.*

Ungnad-Kohler: *Hammurabis Gesetz*, Leipzig, 1912.

По англійськи:

The Code of Hammurabi, Harper's Edition, Chicago, 1903.

C. H. W. Johns: *The Oldest Code of Laws in the World*, Edinburgh, 1903.

Johns: *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*, New York, 1904.

Johns: *The Relation between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew People.*

⁷⁾ Jean Astruc (читай: Жеая Астрік), доктор і професор медицини в Парижу, родив ся 1684 р., а умер 1766.

⁸⁾ В книзі під заголовком: *Conjectures sur les memoires originaux dont il paroit que Moyse s'est servi pour composer le livre de la Genese*, Bruxelles, 1753.

Інтересне, що Др. Астрік затаїв зразу своє авторство. Мимо се одначе він не вхоронив ся перед пімстою попів.

Пер. Curtis, S. J., *Bibliotheca Sacra*, січень, 1884.

⁹⁾ Славна книга Вельгавзена вийшла третим накладом під заголовком: Wellhausen J.: *Israelitische und juedische Geschichte*. 1897.

¹⁰⁾ Про усе те читай цінну книгу Люкаса під заголовком: *Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Voelker*, 1893.

А також: Prof. Jensen: *Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen* (шестий том в Шрадера: *Keilinschriftliche Bibliothek*, 1900.)

¹¹⁾ Цінне зіставленне; літератури й інтересну полеміку в киристь старих поглядів найдете в

книзі:

James Orr, D. D.: *The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism.* — London 1908 p. p. 193–239.

¹²⁾ Про Еден, місце біблійного раю, читай: Jastrow: *Aspects of Belief and Practice in Babylonia and Assyria*, 1911.

¹³⁾ При читанню цього уступа приглядайтеся пильно нашій мапі.

¹⁴⁾ Докладно: *Quaestiones de primis principiis* (Питання про перші печатки (ed. J. Корр, Франкфурт н. М. 1826, стр. 384).

Ще докладніше: — Березове оповідання заховалось посередно через Олександра Полігістора з Мілету (жив яких 80 літ перед Христовим Різдвам) і згаданого Дамаскіуса (або Дамасція), що був останнім учителем неоплатонської філософії в Атонах аж до закриття Академії цісарем Юстиніаном 529 р.

Переклад на англійську мову найдете в: Cory, *Ancient Fragments*, p. 58, і Zimmern, *Keilinschriften und das alte Testament*, pp. 488. seq.

Грецький текст найдете перепечатаний в: L. W. King, *The seven Tablets of Creation*, London, 1902, т. I. стр. XXXIII, і XLV. (Оповідання Олександра Полігістора наведено Евзебієм в першій книзі його «Хронікон».) Вкінці годиться справити, що проф. Ястров ідентифікував атенського Дамаскіуса, що жив в шестому столітті до Христового Різдва, а Ніколаосом з Дамаску, грецьким істориком, що жив в другій половині першого століття до Христового Різдва. — Пер.: Jastrow, *op. cit.*, стр. 85. — Належить одначе зазначити, що Ніколаос з Дамаску написав 144 книг Всесвітньої Історії, яку почав іменно історією Вавилонії і Асирії.

¹⁵⁾ Видав згадану поему в старовавилонській мові і в англійському перекладі славний англійський учений I. W. King в двох томах під заголовком: *The seven Tablets of Creation or the babylonian and assyrian legends concerning the creation of the World and of mankind. Vol. I.-II.* London, 1902. (Luzac's Semitic Text and Translation Series, Vol. XII & XIII.)

При писанню своєї розвідки пок. Ів. Франки згаданого знаменитого твору не мав під руками.

Старша література до 1902 р. зібрана докладно в передмові згаданого твору Кінга.

¹⁶⁾ King, *op. cit.*, том I. стр. 3–5.

¹⁷⁾ Порівнай:

Skinner: *Genesis*, стр. 16, 2.

Driver: *Genesis*, стр. 28.

King, *The seven Tablets of Creation*, стр. XLIV seq.
Jastrow, *Hebrew and Babilonian traditions*, стр. 106–107.

¹⁸⁾ Повисші стрічки не годяться в подробицях з перекладом вгаданого англійського ученого Кінга, та ми лишаємо їх в оригінальному виді, так як нам Франковий переклад видасться кращим від англійського.

Пор.: King, *op. cit.*, том I., стр. 7–11.

- ¹⁹⁾ Ibid., стр. 21.
- ²⁰⁾ Ibid., стр. 31.
- ²¹⁾ Ibid., стр. 37.
- ²²⁾ Ibid., стр. 57.
- ²³⁾ Ibid., стр. 61-77.
- ²⁴⁾ Ibid., pp. 87-89.
- ²⁵⁾ Morris Jastrow, Jr., Ph. D.: Hebrew and Babylonian Traditions, New York, 1914, стр. 83-84.
- ²⁶⁾ King, op. cit. pp. 97-99.
- ²⁷⁾ Ibid., стр. 123.
- ²⁸⁾ Про сказане повисше гляди: згаданий твір професора Ястрова, стр. 95 і далі, та А. J. V. XXI, 1917, pp. 571-597, і P. A. Ph. S., LVI, 1917, pp. 275-280. Jastrow, op. cit., стр. 98-99.
- ²⁹⁾ Jastrow, op. cit., p. 130-131.
- ³⁰⁾ Про того царя була вже у нас згадка. Він царював, як вже нам відомо, більш як 2000 літ перед Христовим Різдвам, й пам'ять про того великого царя була жива серед старинних Жидів. Свідчать про те самі «святі» жидівські книги, в яких Гаммурабі вгадується під іменем Амрафела, царя Синярьського (Шінар-Вавилон) — Пор. Перша книга Мойсеєва, 14, 1. Старинний переказ робить Гаммурабія — Амрафела сучасником Авраама.
- ³¹⁾ Пор. King, op. cit., стр. ХСІ-ХСІІІ.

Джерело: *Франко І. Сотворення Світу.* — Нью-Йорк: Оріяна, 1969. — 119 с.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/franko_ivan_yakovych/sotvorennie_svita